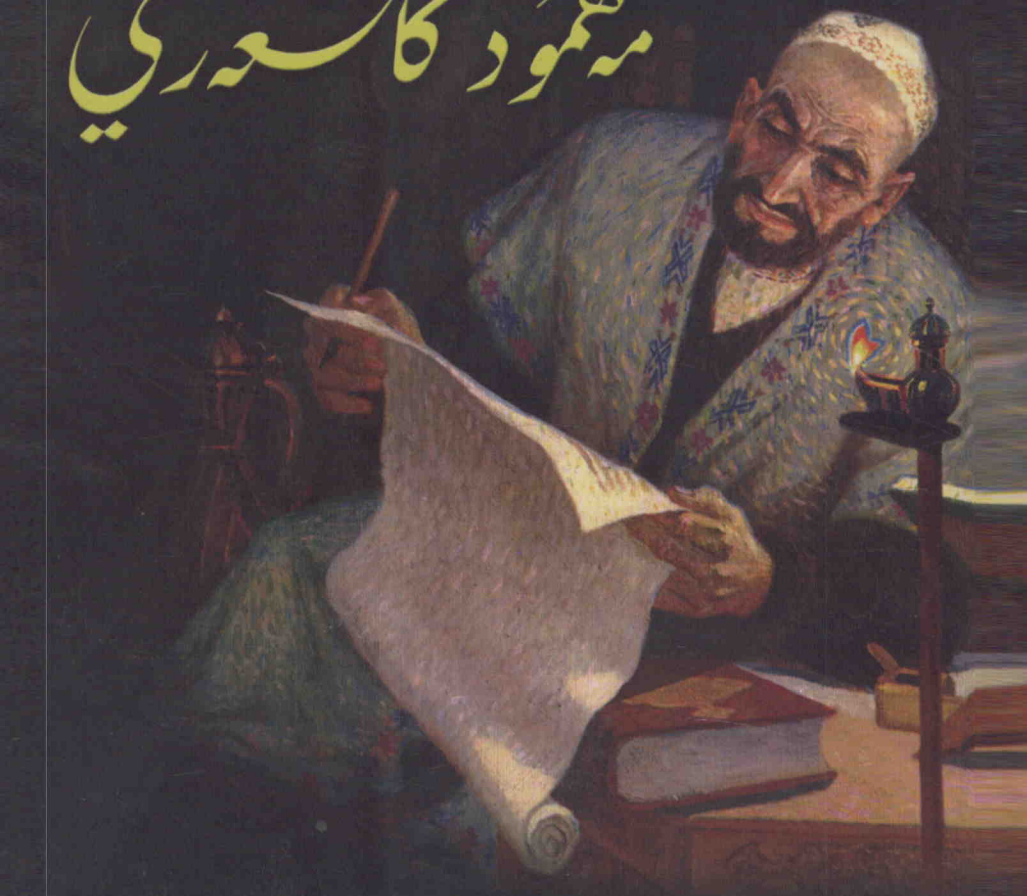
مەتسەئىدى مەتقاسىم

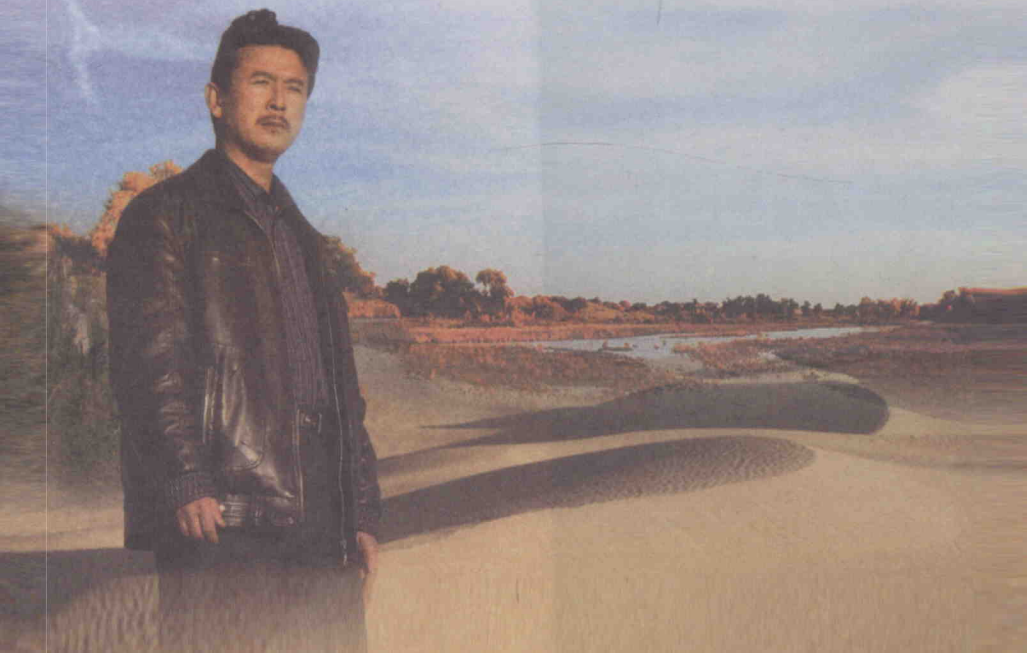
ئۇيغۇر روھى مەھمۇد كاشغەرىي

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى

مۇبادا ئاسماندىكى بىرەر يۇلتۇزغا ئىسىم قويۇشقا توغرا كەلسە، مەن ئۇنىڭغا « مەھمۇد كاشغەرىي » دېگەن مۇبارەك نامنى قويغان بولاتتىم. شۇنداقتىمۇ مەن بۇ مۇھتەرەم زاتنى « ئۇيغۇر روھى » دەپ سۈپەتلىدىم.

— ئاپتوردىن

مەتسەئىدى مەتقاسىم

ئۇيغۇر روھى

مەھمۇد كاشغەرىي

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى

这部长诗描述了维吾尔著名学者、语言家、《突厥语大词典》的作者麻赫默德·喀什噶里的一生，歌颂了他终生求知精神、爱国精神及提倡和谐美德的高尚品质。

مەسئۇل مۇھەررىرى: مۇھەممەتسىدىق مۇھەممەتقاسىم
مەسئۇل كوررېكتورى: بەختىيار ئابلىمىت

ئۇيغۇر روھى ــ مەھمۇد كاشغەرىي
(داستان)
ئاپتورى: مەتسەئىدى مەتقاسىم

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشر قىلىپ تارقاتتى
(قەشقەر شەھىرى تاربوغۇز يولى 14- قورۇ، پوچتا نومۇرى: 844000)
جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرىدا سېتىلىدۇ
قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 880×1230 م م 1/32، باسما تاۋىقى: 5.25
2012 - يىل 3 - ئاي 1 - نەشرى
2012 - يىل 3 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 1 — 4000

ISBN 978 — 7 — 5373 — 2592 — 9

باھاسى: 25.00 يۈەن
سۈپەتتە مەسىلە كۆرۈلسە ئالماشتۇرۇپ بېرىلىدۇ
تېلېفون: 2653927 — 0998

نەشرىياتتىن

مەتسەئىدى مەتقاسىم 1968 - يىلى 3 - ئاينىڭ 11 - كۈنى كېرىيە ناھىيە كۆكيار يېزىسىنىڭ ئەگلە كەنتىدە خىزمەتچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1984 - يىلى 9 - ئايدىن 1989 - يىلى 7 - ئايغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇڭگو ئەدەبىياتى فاكۇلتېتىنىڭ تۇنجى قارارلىق ئاخبارات كەسپىدە ئوقوغان. 1989 - يىلى 9 - ئايدىن 2005 - يىلى 4 - ئايغىچە كېرىيە ناھىيەلىك تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىدا مۇخبىر ۋە مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇ 2005 - يىلىدىن ھازىرغا قەدەر كېرىيە ناھىيەلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىدە خىزمەت قىلىپ كەلمەكتە.

مەتسەئىدى مەتقاسىم 1984 - يىلى «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى»دە ئېلان قىلىنغان «ھاسا» ناملىق شېئىرى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت سەپىگە كىرىپ كەلگەن. ھازىرغا قەدەر «تارىم»، «شىنجاڭ ياشلىرى»، «يېڭى قاشتېشى» قاتارلىق گېزىت -

ژۇرنالـلاردا ئۇنـڭ 250 پارچـەدىن ئارتۇق شېئىرى ئېلان قىلىنغان. بۇنـڭ ئىچىدە «تارىـمـغا چېچىلـغان خىيالـلار» ، «تارىـمـنـڭ يۇرىكىدىكـى ئوت» قاتارلىق 17 پـارچـە شېئىرى خـەنـزۇ، يـاپـون تىلـغا تەرجىمە قىلىنىپ ئېلان قىلىنغان؛ «مەن قۇم دېگەنزى بالىسى» ناملىق شېئىرى 1993 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبـيات - سەنـئەتچىـلەر بىرلـەشمىسى تەرىپـىدىن 1 - دەرىجىلىك «مۇنەۋۋەر ئەسەر» مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن؛ بىر قىسىم شېئىرلـىرى «ئـويـغاق ئـەۋلاد» قـاتـارلىق كوللېكتىپ توپـلامـلارغا كىرگۈزۈلـگەن؛ 2004 - يىلـى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن «ئۇيغۇر داۋاز - لىق سەنئىتى» ناملىق كـتـابـى نەشر قىلىنـغان. ئـۇ ئىشلىگەن «كېرىيە خەلق ناخشىلىرى» (تۆت قىسىم) VCD پىلاستىنكىسى جۇڭگو مىللەتلەر ئۇن - سىن نەشـرىياتـى تەرىپـىدىن نەشر قىلىنىپ تارقىتىلـغان. ئۇنـڭ تـۆت پـارچـە ئاخبارات ئەسـرى مـەمـلـكەت، ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مۇكـاپاتـقا ئېرىشـكەن. ئـۇ 2007 - يـىـلـى «كـېـرىـيـە ئـايـالـلـىـرىـنـڭ كـىـيـم - كېچىكـى» نـى قوغـداش تۇرىـنـى مەخسۇس ئىشلەپ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونـنـڭ تۇنجى تۇركۈم - ـدىكى غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسى، دۆلەتنـڭ ئىككىنچى تۇركۈمدىكى غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت

مىراسى قامۇسىغا كىرگۈزگەن.

مەتسەئىدى مەتقاسىم شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتى ۋە خوتەن ۋىلايەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى.

مۇندەرىجە

مۇقەددىمە 1
چۆچەكنىڭ سېھرى 6
خان ئەۋلادى 15
نوروز سەيلىسى 25
ئاھ ياشلىق 30
تەگرىتاغدا كارۋان 43
دەشتى قىپچاق دالاسى 66
خەير - خوش، ئېدىل دەريا سى 72
قانلىق كۆز ياش 78
هايات يولى ــ ئىلىمنىڭ يولى 84
باغدادتا پۈتۈلگەن شاهانه «دىۋان» 93
ئاھ ۋەتەن 101
مىڭ يىلدىن كېيىن 109

«دىۋان» ھېكمىتى 116
مەھمۇد بوۋامنىڭ خىتابى 125
ئۆزۈمگە سوراق 136
خاتىمە 142
ئىزاھاتلار 146

مۇقەددىمە

يۇرتۇمنىڭ گۈل تاجى قەدىم كاشغەر،
ئۇ شۇنچە خىسلەتلىك تارىخىي شەھەر.
باغرىدا شىر سۈپەت ئوغلانلار ياتۇر،
شۆھرىتى پەلەككە يەتكەن شۇ قەدەر.

دۇنياۋى ئالىمدۇر مەھمۇد كاشغەرىي،
ئۇ ئىلىم كۆكىنىڭ نۇرلۇق ئەختىرى.
مەن ئۇنى سېغىندىم گۈلخانىدەك يېنىپ،
پەرلەندى قەشقەرگە ئىلھام كەپتىرى.

ئول مەھمۇد كاشغەرىي ــ ئۇيغۇر يۇلتۇزى،
جىمكى يۇلتۇزنىڭ سەرخىلى، ئۇزى.
قۇياشمۇ ھۆرمەتتە باقىدۇ ئاڭا،
ئۇ ئۇيغۇر روھىنىڭ يىلتىزى ـ كۆزى.

ئالدىمدا بىر ھەيكەل ئويغاق رەۋىشتە،
ئو گويا قەد كەرگەن چەكسىز ئەرشتە.
ھەيكەلدە تۇنەيدۇ كېچىسى ھەتتا،
مەھمۇدنى ئۇلۇغلاپ ئاي ۋە پەرىشتە.

ئوپالنىڭ تۇپرىقى شۇنچە مۇقەددەس،
تاغلارمۇ ھۆرمەتتە ئەيلىگەن ھەۋەس.
مەھمۇدنىڭ قەبرىسى سۇرلۇك تاۋاپگاھ،
ئاھ، يۇرەك يىرتىلىپ، قىينالدى نەپەس.

ھاياجان ئىلكىدە ئوتلاندى قېنىم،
تەمبۇرنىڭ تارىدەك تىترىدى تېنىم.
نىگاھتا زاھىرەن ئۇنىڭ سىماسى،
«بوۋا» دەپ توۋلىدىم، ئاقتى كۆز يېشىم.

ئەزەلدىن ساماغا تېڭىنەر رايىم،
يۇلتۇزلار قەشقەرگە ئەيلىدى تەزىم.
«تۈركىي تىل دىۋانى» ــ شەرق گۆھىرى،
ئۇ بولغاچ بېشىم تىك، ئېگىزدۇر تاجىم.

ئول مەھمۇد بىر ئۆمۈر چېكىپ رىيازەت،
ئەجدادىم تىلىدىن بەردى بېشارەت.
«دىۋان» نى ۋاراقلاپ كۆلدى كەڭ دۇنيا،
قۇر ئارا چاقنىدى نۇرلۇق قىياپەت.

«دىۋان» دا ئايانداۇر مېنىڭ كىملىكىم،
«دىۋان» دا بايانداۇر ئانا زەر تىلىم.
«دىۋان» ئۇ جاھاندا بىباھا قامۇس،
«دىۋان» دىن تېپىلار ئۆتمۇش، يىلتىزىم.

ئۇ چالدى قاراخان دەۋرىدىن گۈدۈك،
شۇ گۈدۈك تۇيغۇمدا ياڭرىدى سۆزۈك.
مەن ئۇنى تىلشۇناس بىلگەندىن كۆرە،
تەڭداشسىز بىر ئالىم دېگىنىم تۈزۈك.

مەھمۇدنى ئەسلىتەر تارىمدا كارۋان،
ئۇ باسقان ئىزلاردىن بالقيدۇ ئارمان.
يۇلغۇندەك چېچەكلەپ ياشنىغان روھى،
قەلبىمنى يورۇتۇپ پاكلايدۇ ھامان.

ئەجدادىم ئىزىدىن باشلانغان يولۇم،
ئەجدادنى ياد ئېتىش ئەۋلادقا ئۇدۇم.
گەر توزان توزۇتۇپ ئۆتسىمۇ مىڭ يىل،
يەنىلا مەھمۇدقا ئوخشايدۇ خۇيۇم.

شۇڭقارغا ئايلاندى روھىم پەرلىنىپ،
تومۇردا قان ئەمەس، ماگمىلار ئېقىپ.
تىرىلدىم ئوپالدا مىڭ يىل مۇقەددەم،
مەن نوروز بۇلاقنىڭ سۈيىنى ئىچىپ.

ئالمىغا ئەگىشىپ باقتىم مىڭ زامان،
ھەر ماڭدام ئىزىدا گۈل - چېچەك ئايان.
شەۋكىتى - شانىغا دۇرلارنى تۆكۈپ،
ئىخلاسىم قەلەمدە، يازدىم بىر داستان.

چۆچەكنىڭ سېھرى

بۇنىڭدىن مىڭ يىللار مۇقەددەم، ئەۋەل،
كاشغەردە قەد كەردى ئۇيغۇشقاق بىر ئەل.
گۈللەندى مەرىپەت، ھۈنەر ۋە سەنئەت،
دۇنيامۇ ھەيرەتتە قالدى بىر مەھەل.

قىزىدى ھېيتگاھنىڭ رەستە - سەيناسى،
ئۇ يەتتە ئىقلىمنىڭ سۈبات ئەدناسى.
ئەل - ئاۋام ئېچىلدى گۈلدەك پورەكلەپ،
قۇد چاچتى ئۆركەشلەپ تۈمەن دەريا سى.

نەۋباھار قاپلىدى خاقانىيە[1]نى،
ئالتاي، تەڭرىتاغ، تۇران ھەممىنى.
بۈركۈتلەر پەرلىنىپ ئۇچتى ساماغا،
چوققىدىن - چوققىغا سىلىپ گىرەنى.

رەڭگارەڭ تەبىئەت توزدەك ياسىنىپ،
تىمسالى جەننەتكە كەتتى ئايلىنىپ.
قەدىمىي كاشغەرنىڭ ئوپال كەنتىدىن،
«ئىگىگە»نىڭ ساداسى كەلدى ئاڭلىنىپ.

ئالەمچە شادلىققا چۆمدى ھۇسەيىن[2]،
رابىيە تارىم[3]نىڭ دىلى خۇش، ئەمىن.
بوۋاقنىڭ كۆزلىرى شۇنچە شوخ، ئويناق،
ئىپارنىڭ ھىدىنى چاچتى گۈل زىمىن.

خىسلەتلىك بىر ئوغلان بولدى تەۋەللۇت،
تىلىدى خالايىق ئاڭا بەختـ قۇت.
قىرىق كۈن ئۆتكەندە ھېيتگاھ ئىمامى،
چاقىردى ئىسمىنى بولسۇن دەپ مەھمۇد.

ئۆكە تەگىت④ قۇتلۇقلاش ئۇدۇم، ئەنئەنە،
خان ئوردا شادلىنىپ قىلدى تەنتەنە.
ئىسرىقنىڭ دۇتلىرى ئۇچتى بۇلۇتتەك،
«يامان كۆز» يىراققا كەتمەكتە ئەنە.

نەقەدەر يېقىملىق «ئەللەي ناخشىسى»،
ئۇ دېگەن ناخشىنىڭ سەرخىل، ياخشىسى.
شاھ بۆشۈك تەۋرىنەر قولۇاقتەك گويا،
بوۋاققا خوپ كەلمەس ئۇندىن باشقىسى.

ئاجايىپ كېلىشكەن بۇ پاقلان بوۋاق،
بەئەينى قوزىچاق، شۇنچىلىك ئوماق.
زۇۋانى«ئوغۇز»دەپ چىقتى شۇنچە تېز،
تايتاڭلاپ مېڭىشى خۇددى بوتىلاق.

ئاشۇنداق رەۋىشتە ئۆتتى ئاي - كۈنلەر،
شوخ، چۈچۈك تىلىدىن تۆكۈلدى گۈللەر.
كۆڭۈلنى مەست قىلدى ۋىلىقلاپ كۈلۈپ،
تىكىلدى ھەۋەستە مىڭلىغان كۆزلەر.

*　　*　　*

تىلسىمات دۇنياسى قەدىم ماكانىم،
سېھرلىك چۆچەككە ئوخشايدۇ تارىم.
روھ يىلتىزىم بار خارابىلەردە،
قىسسەمنى سۆزلەيدۇ بۇيۇك ئەجدادىم.

قۇرۇغان توغراقلار سوراق بەلگىسى،
ئاڭلىنار قۇملۇقتىن روھلار شەپسى.
سېپىللار، تۇرالار، كارۋان ئىزلىرى،
قورغانلار، ساتمىلار..... چۆچەك ھەمىسى.

بوۋاي هەم مومايلار چۆچەك قامۇسى،
چۆچەكسىز چوڭ بولماس ئۇيغۇر بالىسى.
كىلاسسىك چۆچەككە ئوخشايدۇ گويا،
جىمكى ئۇيغۇرنىڭ بۇيۇك ئانىسى.

رابىيە تارىمى هەم ئىمكئانا،
ئىيتماقتا چۆچەكنى توختماي مانا.
«ئاسماندا هەر ئىنسان زۇۋۇلىسى بار،
تەقدىرى، ئامىتى پۈتۈلگەن، قارا.....»

ئول مەهمۇد خيالەن كەزدى سامانى،
رومانتىك روهىغا تاپتى داۋانى.
چۆچەكتىن ئۆگەندى ئەخلاق - پەزىلەت،
باتۇرلۇق، ئار - نومۇس، شەرم - هايانى.

ئۇ دېدى: «چۆچەككە مەن قانداق قاناي؟
تۇرسا ئۇ دېڭىزدەك بىپايان ئايهاي.
مەن كېتىپ چۆچەكنىڭ جاڭگاللىرىغا،
يالماۋۇز، جىن بىلەن چېلىشىپ ئويناي.»

دېدى ئانا: «ئەقلىڭدىن تازا ئايلىناي،
چۆچەكنى يامغۇردەك تۆكەي توختماي.
ئىنسانىنىڭ روهى باي بولمسا ئەگەر،
ئالتۇنغا تولسىمۇ بەربىر گاداي.»

ئول مەھمۇد تۇرماقتا پامىرغا قاراپ.
خىيالى چوققىدىن - چوققىغا تاراپ.
بۇ دۇنيا چۆچەككە ئايلانغان تامام،
تەسەۋۋۇر دولقۇنى گويا بىر كاراپ.

يۇلتۇزلار ئاسماندا نېمانچە تولا،
مەن چىقاي ئاسمانغا قويۇپ بەر شوتا.
ئەي ئىگەم، پۈرركىدە ئۇچقان قۇشلارەك،
ماڭمۇ قاناتنى بەرسەڭ نېم بولا!؟

نەقەدەر چىرايلىق ئاسماندىكى ئاي،
كىم ئۇنىڭ يۈزىگە چاچقان قارا لاي؟
مەن مىنىپ ئويناىمەن ئاشۇ قۇياشنى،
ئۇ مېنىڭ ئاستىمدا گويا ياۋاش تاي.

«ئىسمەتۇل قىرىە»[5] دۇر ئازىق ھەم ئوپال،
مەن سورايى سېنىڭدىن شۇنداق بىر سوئال:
سۈزۈڭ سۇ يوق تۇرۇپ تاقىر سېيىڭدا،
نېمىشقا چاقنايدۇ ئىسسىقتا ۋال - ۋال؟

بېلىجان بولغۇم بار دەريادا ئانا،
مەن ئۇچاي بۇركۈتتەك قانات بەر ماڭا.
شىرچاقتەك ھۆركىرەپ يۈرگۈم كېلىدۇ،
توغرۇل قۇش بولغۇم بار جاڭگاللار ئارا.

نېمىشقا ئاي پېتىپ، قۇياش كېلىدۇ،
بوز يەردىن ئېگىز تاغ ئۇنۇپ چىقىدۇ؟
بۇلۇتتىن تۆكۈلسە ئاپپاق چاچقۇلار،
بۇ يۇرتۇم نېمىشقا خەسە كىيىدۇ؟

شۇ «ئۇچار گىلەم»دە ئاسمان بويلايمەن،
«مىڭكۇ باتۇر»®ۇم بىلەن ئوينايمەن.
چاقىرىپ كەلمەكلار مېنى دالىدىن،
بىر«ياغاچ قۇلاق»تەك ئويناپ تويمايمەن.

مەھمۇدنى سېھرلەپ چۆچەك دۇنياسى،
روھىدا ئۇرغۇتتى تىلسىم جۇلاسى.
كائىنات بارغانچە كەتتى زورىيىپ،
بىلىندى زەررىدەك ئوپال تۇراسى.

چۆچەكنىڭ ئىچىدە چوڭ بولغان ئوغلان،
ئۆسىدۇ ئاشۇنداق زېرەك، پاسبان.
ئۇيغۇرنىڭ چۆچىكى گويا بىر ئۇستاز،
ھەر ئۇيغۇر چۆچەكتىن پاساھەت تاپقان.

خان ئەۋلادى

ئاجايىپ پاك نەسىل، يۇقىرى نەسەب،
خانلىق جەمەتتىن چىققان ئۇ كۆكلەپ.
بىراق، ئۇ ياشىغان خانىنى دورىماي،
تەختىنى بىلمىگەن ئۇلۇغ شان-شەرەپ.

ئۇيغۇردۇر مەھمۇدنىڭ نەسەب-ئەجدادى،
شۆھرەتلىك سۇتۇق[7]نىڭ پۇشتى-ئەۋلادى.
شاھزادە بولسىمۇ ئاتاق-ئۇنۋانى،
نام-ئەمەل، ھوقۇققا كۆيمىگەن زادى.

ئۇ ئۇچسا تۇلپاردا تاغلار تىترىدى،
يولۋاسنى ئوۋلىسا زېمىن تەۋرىدى.
بولغاچ ئۇ شىر كەبى شۇنچە كۈچتۇڭگۇر،
بۇلۇتقا مۇشت ئاتسا قۇياش لەيلىدى.

ئۇ تېخى كىرمەستە ئون ئىككى ياشقا،
ساداقتىن يامغۇردەك ئوق ئۇزدى تاشقا.
شاش تۇلپار ئۈستىدە ئوينىتىپ قىلىچ،
ئوخشىدى گويا كى كچىك سۇباش[8] قا.

چوڭ خانلىق جەمەتىنىڭ چۈشۈپ نەزىرى،
مەھمۇدنى «چەۋاندار» بىلدى ھەر بىرى.
نىشانلاپ كەلگۈسى شاھلىق تەختىگە،
ئاھ، ئۇنى ئوپالدىن قىلمىدى نېرى.

مۇھەممەد[9] ئېيتتىلەر: «يارايسەن نەۋرەم،
سەن مېنىڭ مادارىم، قانىتىم، ئەركەم.
ئەي تېگىن[10] بولسەن تەخت ۋارىسى،
قۇياشتەك پارلاقتۇر كەلگۈسى ئەتەم.»

قاراخان زېمنى ياشناپ بىر مەھەل،
بەختىنىڭ پەيزىگە چۆمدى جىمى ئەل.
گۈللەندى مەرىپەت، ھۈنەر ۋە كەسىپ،
ئۇلۇغ بىر گۈللىنىش بولدى گويا سەل.

كاشغەرنىڭ تۇپرىقى ھېكمەت ئوچقى،
جىلۋىدار لىباستا ئىلىم يورۇقى.
كېلىدۇ سابادا لەرزان پىرىلداپ،
قەدىمىي بىر روھنىڭ سېمىا، پۇرىقى.

ئەجدادلار ئۇدۇمى روھتا چېچەكلەپ،
ئاۋۇدى مېۋىسى شوخلاپ، خەمەكلەپ.
«ساچىيە مەدرىسى» مەھمۇد يولىغا،
قىزىلگۈل بەرگىنى تۆكتى ئېتەكلەپ.

پىر-ئۇستاز ئېيتتىلەر: «مەرھابا ئوغلان،
بىلىكىنىڭ ئوتىدا كۆيگىن ۋە چوغلان.
بۇ چەكلىك ھاياتتا ياشىغىن چەكسىز،
ئۇگۇت ئال، ئۇ بىرلە مەڭگۈ ئۇلۇغلان.

بىلىك ئۇ ئىنساننىڭ بايلىق - زىننىتى،
بىلىكتە ئاشىدۇ ئىنسان قىممىتى.
توزغاقتەك توزۇغان پادىشاھلارنىڭ،
بىلىكلىك ئىنسانچە بولماس نېمىتى.

بولساڭمۇ سەن مەرگەن، ئۇستا چەۋەندaz،
بىلىمىڭ بولمىسا سەن قاناتسىز غاز.
نادانلار دۇنيادا شۇنچە بىچارە،
ئاقىلنىڭ يولى كەڭ، بىراق پۇلى ئاز.

مۇشتى چوڭ يېڭىدۇ ئاران بىرىنى،
بىلىملىك يېڭىدۇ ھەتتا مىڭىنى.
گەر ئۆلسە بىر ئالىم يىغلايدۇ دۇنيا،
ھەتتاكى قۇشلارمۇ قىلار دېڭىنى.

بەزىلەر ساق تۇرۇپ دىلدا ئۆلىدۇ،
ئۇ ئۆلسە ھۆپۈپمۇ شوخلاپ كۈلىدۇ.
بەزىلەر ياشايدۇ قۇياش بىلەن تەڭ،
ئۇ ياتقان مازارنى شۇڭقار سۆيىدۇ.

بولسا گەر ئىنساندا مېھىر ـ مۇھەببەت،
بىلىمگە يانداشسا ئەخلاق ـ پەزىلەت.
ئارماننىڭ چۆلىگە تۆكسە يېشىل قان،
تۆھپىسى، شەرىپى ئۆلمەيدۇ ئەبەد.»

ئۇستازنىڭ ئۇگۈتى ئەيلەندى قوبۇل،
ساچىيە بېغدا سايرىدى بۇلبۇل.
ئىلىمنىڭ تىلسىمات دۇنياسى ئارا،
ئول مەھمۇد گوياكى چاپچىغان دۇلدۇل.

چۈش كەبى يىراقتا قالدى بالىلىق،
ھەر قىلغان شوخلۇقتا نۇقسان، چالىلىق.
ئاھ، ئۇنىڭ پاك قەلبى ئاسماندەك سۈزۈك،
ئەخلاقى - پەزىلدە يوقتۇر ئالىلىق.

يۇلتۇزلار كۆز قىستى ئاڭا ھەۋەستە،
گۈللەرمۇ ئېچىلىپ كۈلدى بەس - بەستە.
كىتابنىڭ تەكتىگە شۇڭغۇدى مەھمۇد،
ئۆزىنى ئۇنتۇدى ھەربىر نەپەستە.

ئاقتى بوز قۇملۇققا كەۋسەر دولقۇنلاپ،
ئەقلىنىڭ چىرىغى كۆيدى يالقۇنلاپ.
تاڭ كەبى سۈزۈلگەن يورۇق دىلىدا،
زەررىچە كۆرۈنمەس شەيتان ئالۋۇنلاپ.

ھۈسەيىن كېچىلەپ سۈردى كەڭ خىيال:
«ئوغلۇمدا ئاجايىپ ئۆزگىچە بىر ھال.
قىلىچنىڭ ئورنىغا ئاپتۇ كىتابنى،
رايىغا باقماقتىن ئۆزگە نە ئامال؟

ئويىنسا بولمامدۇ يايراپ ۋە كۈلۈپ؟
خانلىقنىڭ پەيزىنى شاھلاردەك سۈرۈپ.
كېچىپ ئۇ ئەمەلدىن، ھەتتا تەختتىن،
يۈرۈپتۇ ئىلىمنى ئەتىۋار كۆرۈپ.»

تەڭتۇشلار دېيىشتى: «ئەي مەھمۇد ئاداش،
بىلمىدۇق سەندىكى بۇ قانداق ياشاش؟
جاھاندا تېپىلماس سەن كەبى ئەخمەق،
ھەر كۈنى كىتابنى قىلامسەن باغاش؟

زەر لىباس تونۇڭغا ئورنىپ پۇزۇر،
سۈرمەمسەن ئوردىدا ھالاۋەت - ھۇزۇر؟»
ئول مەھمۇد ئېيتتىلەر: «ئەي يارەنلىرىم،
بىلمىسز ياشىسا توزۇيدۇ ئۇيغۇر.

مەن خانىڭ ئەۋلادى، كىتابخۇمارى،
قىلىچىم ئورنىدا بىلىك تۇمارى.
ياشايمەن كەلگۈسى ئەسىر - ئەسىرلەپ،
قاراخان دەۋرىنىڭ بولۇپ مۇنارى.

بىلبىل دەپ تارتىمەن جەبىر - جاپانى،
بىلبىلتە ساپلايمەن دىلنى، سابانى.
بىلبىل ئۇ ئىنسانغا گويا بىر يىلبىل،
ئۆگەنسەك تۇغىمەس، يوقتۇر پايانى.

مال - دۇنيا مەن ئۈچۈن ئاڭا بەربىر،
ئۇ گويا ئىنساننىڭ قولىدىكى كىر.
ئاھ، ئاشۇ سۇلتانلىق تەختىدىن كۆرە،
ئۇستازنىڭ ھۇزۇرى گويا تاغ - تېغىر.

ئەي يارەن، سۆزۈمگە بولمىغىن ھەيران،
بەزىدە خانلارمۇ گادايدەك سەرسان.
قىلىچتىن ياماندۇر بىلىكلىك كىشى،
بىلىكلىك قۇت تاپار، نادانلار ۋەيران.»

«يارايسەن ئەي ئوغلان» دېدى پىر - ئۇستاز،
ئول مەھمۇد ئېيتتىلەر: «بىلمىم بەك ئاز.
ياشلىق ئۇ ئۆمۈرنىڭ ئالتۇندەك پەسلى،
مەنسىز ياشلىقتىن ئەۋزەل خام پىياز.»

مەھمۇدتەك ئىلىمگە كۆيگەن نەدە بار؟
ئۇ تۇتقان ئىلىمنى مەڭگۈ ئاشىق - يار.
ئىلىم ئۇ تەقدىرگە قونغان زور بەخت،
ئۇنىڭسىز بۇ ئالەم مەڭگۈ كىچىك - تار.

ئىشتىياق ئىنسانىنى قىلارکەن «جاھىل»،
مەھمۇدقا ئەل - ئاۋام بولۇشتى قايىل.
ئىلىمنىڭ قۇياشى بالقىپ يۇرەكتە،
پارلاندى نىگاھتا جىلۋىدار ساھىل.

نوروز سەيلىسى

يېشىل رەڭ يېيىلدى قەدىم تۇپراققا،
تويۇندى تاغ ـ دالا خۇشبۇي پۇراققا.
ھەر يۇرتتىن گۇياكى كەلكۈندەك دەۋرەپ،
ئەل ـ ئاۋام جەملەندى «نوروز بۇلاق»قا.

ھەممە ياق چۆمۈلدى نوروز پەيزىگە،
تەبىئەت ئويغىنىپ كەلدى لەززىگە.
تارتىلدى ئەل ئارا نوروزنىڭ ئېشى،
كۈلكە ھەم چاقچاقلار چىقتى ئەۋجىگە.

ئۇستازلار بىر چەتتە قۇردى ھەمسۆھبەت،
چېچەكتەك تۆكۈلدى دىللاردىن ھۆرمەت.
ياش مەھمۇد كاشغەرىي ئۇستاز قاتارى،
ئەنجۇمەن تەھسىلگە بولدى چىن ئۈلپەت.

ئۇ ئۇستاز شەنىگە توقۇدى قوشاق،
بۇ قوشاق بەئەينى ئوقچۇغان بۇلاق.
نورۇزنىڭ ئۆزى بىر ئەردەمدىن دەرس،
ئۇندا جەم ئەنئەنە، ئۆزگىچە پۇراق.

تەپتى ئۇ تەپۈك[11]نى، ئويىندى چەۋگەن،
ئوقيادىن ئوق ئۇرۇپ ئاتالدى مەرگەن.
ئوغلاقنى تالىشىپ بەيگىچى بىلەن،
سانالدى ئاخىرى ھەممىنى يەڭگەن.

مۇغەننى جور بولۇپ جۇشقۇن ساماغا،
يەتكۈزدى قىسسىنى ماقام ۋايىغا.
مەھمۇدنىڭ كۆزىدىن ئاقتى تارام ياش،
قىسسىنىڭ تەسىرى كىبلىپ يادىغا.

«ئوردىكام» ئويناشنى باشلىدى بوۋاي،
رىۋايەت - چۆچەك دەپ ھارمىدى مومای.
بوت - بوتنى چېلىشتى كەپسز بالىلار،
ئەتراپتا ياڭرىدى ناغرا ھەم سۇناي.

پەلەككە يامىشىپ ئەزىمەت دارۋاز،
بەئەينى بۇركۈتتەك ئەيلىدى پەرۋاز.
كوكۈل چاچ قىزچاقلار ئويىنىدى تەپكۈچ،
ماھارەت كۆرسەتتى پاۋان ۋە سەرۋاز.

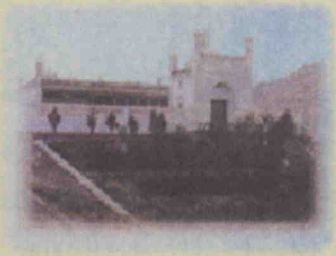
جامائەت زىيارەت ئەتتى مازارنى،
خادىغا باغلىدى رەڭدار ماتانى.
غېرىبنى غەملەردىن ئەيلىدى خالاس،
تۈگەتتى ئەل ئارا كۆڭۈل ئازارنى.

ئوردىكام، چېلىشىش باشلاندى يەنە،
ھەممەيلەن چاۋاكلاپ قىلدى تەنتەنە.
ئول مەھمۇد ئېيتتىلەر: «بۇ گۈزەل نوروز،
ئەجدادتىن ئەۋلادقا مىراس، ئەنئەنە.

نوروز ئۇ خەلقىمنىڭ ئېسىل بايرىمى،
ئۆملۈكنىڭ، ئېھسانىنىڭ جۇشقۇن قاينىمى.
يېڭى يىل مەۋسۇمى يېڭى تىلەكلەر،
چېكىدۇ قەلبىنىڭ نازۇك تارىنى.

نوروزنى قانداقمۇ يازماي ‹دىۋان› غا،
ئەنئەنە، ئادەتنى قوشاي ‹دىۋان› غا.
ئۇ بىرلە تېخىمۇ رەڭدار تۇس كىرەر،
تەھسىل ئەيلىبان تىل ۋە زۇۋانغا.»

چوڭ ئۇجمە تۈۋىگە جەملەندى ئاۋام،
ھەممىنىڭ قولىدا يوغان ھېجىر - جام.
ئۇجمىنىڭ سەيلىسى ئاخىرلىشىپلا،
نوروزنىڭ سەيلىسى بولدى ۋەسسالام.

ئاھ ياشلىق

ياشلىق ئۇ ئىنسانىنىڭ باھار چاغلىرى،
گۈللەرگە لىق تولغان ئۇنىڭ باغلىرى.
ياش كۆڭۈل بەزىدە شەيتان ئۇۋىسى،
پاك ـ پاكىز كۆڭۈلدە قالار داغلىرى.

شۇ «نوروز بۇلاق»تا كىتاب كۆرگەن قىز،
مەھمۇدنىڭ قەلبىگە سىلىپ ئۆتتى ئىز.
ئاھ، ئۇنىڭ خىيالەن گۈزەل ئوبرازى،
يۈرەكنى ئەيلىدى دولقۇنلۇق دېڭىز.

ئول مەھمۇد ئۇزمەكتە خىياللار ئارا،
ئاشىقلىق دەشتىدە يۈرىكى يارا.
ھەر قېتىم ئەسلىسە ساھىبجامالنى،
ئوتتىكى قاقشالدەك تولغىنار مانا.

بۇ گۈزەل پەرىزات پەرىشتىمىكىن؟
ئاي بىلەن قېرىنداش، ئەرشتىمىكىن؟
ئۇ بەلكىم يارالغان قىپقىزىل گۈلدىن،
كۆزلىرى گويا نۇر، ئۇ ئۇكەرمىكىن؟

بىغۇبار پاك قەلبى قاشتېشىسىمان،
قاشلىرى قارلىغاچ قانىتىسىمان.
چېھرىدۇر ئانارداك، لەۋلىرى غۇنچە،
ئاھ، سۇمبۇل چاچلىرى گويا تالسىمان.

جاھاندا بۇنچىلىك گۈزەل يوق، ئەينا[12]،
ئۇ مېنىڭ روھىمدا ئۇنگەن گۈل - رەنا.
ئۇنىڭ ھەر بېقىشى گويا سىر - ھېكمەت،
بالقىيدۇ كۆزىدىن ئالەمچە مەنا.

ئۇ گويا بىر قۇياش، ئاتەشنىڭ ئۆزى،
يېقىملىق كۈيى - ناۋا ئۇنىڭ ھەر سۆزى.
زارىقىش، سېغىنىش قىينىدى جاننى،
ئۇ كىمدۇر بىلمىدىم، نەدىدۇر ئۆيى؟

ئول مەھمۇد كەلمەكتە خىيالغا پېتىپ،
كۆك «نوروز بۇلاق»قا مېھرىلىك بېقىپ.
ئاھ، بىر چاغ پەرىزات قاپاق كۆتۈرۈپ،
چىقتى زەر قۇياشتەك ئوتلارنى چېچىپ.

ھەيرەتتە قالدى ئۇ مەھمۇدنى كۆرۈپ،
داۋاندىن نەچچە رەت كەتتى مۇدۇرۇپ.
قاپاقتا ئالماستىن زەمزەمنى تېخى،
گويا كى كېيىكتەك قاچتى ئۇركۈپ.

تۇيۇقسىز ئۇندى ئۇ قىزنىڭ ئالدىغا،
قىزچاقمۇ مەھمۇدنى ئالدى يادىغا.
ھايا قىپ ئول قىزچاق قاچتى كېيىكتەك،
يوشۇردى ئۆزىنى پىنھان ـ دالدىغا.

چىقمىدى ئۇلاردىن بىر ئېغىز زۇۋان،
خىجالەت ھەم ھايا ئاڭا ھۆكۈمران.
ئاھ، شۇ تاپ شوخ يۈرەك يېرىلاي دېدى،
كۆيمەكتە ياغ كەبى تومۇردىكى قان.

قىزچاقنىڭ چېھرىدە شەپەق جىمىرلاپ،
ئوۋلانغان كېيىكتەك كەتتى تېپىرلاپ.
گۈل كەبى ئايىنىغان گۈزەل رۇخسارى،
يەلپۈندى قامغاقتەك تىترەپ دىرىلداپ.

مەھمۇدنىڭ توغراقتەك قەددى پۈكۈلدى،
چېلەكتە قۇيغاندەك تەرگە چۆمۈلدى.
«ئاھ گۈزەل پەرىشتەم» دېدى ئىچىدە،
سەمەندەر كەبى زور ئوتقا كۆمۈلدى.

ئول مەھمۇد بەھوشتەك چۈشتى يېقىلىپ،
قىزچاق بىر قاراپلا كۈلدى تېلىقىپ.
قاپاققا لىق چىگقاپ بۇلاق سۈيىنى،
ئۆيگە تېز قاچتى شۇئان ئەيمىنىپ.

ئۇ كەلدى سايىدەك قىزغا ئەگىشىپ،
گويا بىر ئىزچىدەك ئىزىنى بېسىپ.
قىز يەنە يۈگۈرۈپ كەتتى ئۆيگە،
ئاي كىرىپ كەتكەندەك قالدى ئۇ جىمىپ.

قىز دېگەن شەيتانمۇ ياكى ئېزىنتقۇ؟
ۋە يەنە يۇرەكنى كۆل قىلغان ئاق قۇ؟
مەن گويا بىر سارائ ۋەياكى ئاشىق،
سۆزلەيمەن ئۆزۈمگە تاققا ھەم تۇققۇ.

بىر كۈنى مىندى ئۇ يورغا ئېتىغا،
گۈزەل بىر ئىستەكنى پۈكۈپ دىلىغا.
ئايلىنىپ «ئاينىڭ ئۇۋۇسى»نى ئۇ،
مىڭ تەستە جايلاشتى باغنىڭ يېنىغا.

ئويلىدى ئىچىدە: «باتۇرۇڭ بولاي،
گەر يۇرسەڭ چۆللەردە بۇلاقىڭ بولاي.
‹سەن كىم؟› دەپ سورىساڭ مېنى مۇبادا،
قەلبىڭدە ئۇنىدەش ھەم سوراقىڭ بولاي.»

ئۇ ئاتتى ئۆگزىگە قىزغۇچ چالمىنى،
نە چالما، قەلبىدىن ئۇزگەن ئالمىنى.
زېرەك قىز تۇيدۇرماي چىقتى بېغىغا،
تىترىتىپ ئاشقىنىڭ يۈرەك تارىنى.

«ئەسسالام، مەرھابا گۈزەل پەرىشتەم،
قەلبىمدە سىزلا بار، كۆزلىرىمدە نەم.
مەن قاقشال، سىز بىر ئوت گۈرۈلدەپ يانغان،
ئىشقىڭىز روھىمغا قونغان پاك شەبنەم.

سىز مېنى قىلدىڭىز ئاشىق ھەم سارا،
سامانىدەك سارغايغان چېھرىمگە قارا.
مەن سىزنى سۆيىمەن مەڭگۈ ـ مەڭگۈگە،
مەيلى سىز چىن دىلدىن خالا ـ خالىماڭ.

قەلبىمنى چۈشىنىڭ گۈزەل ئاي خېنىم،
تېنىمدە قالمىدى روھىم ۋە جېنىم.
تومۇرلىرىمدا ماگما ئاقىدۇ،
يۈرىكىم يېرىلاي دەپ قالدى، خېنىم.»

قىزىلگۈل ئېچىلدى قىزنىڭ يۈزىدە،
خىجالەت ھەم ئىزا ياندى كۆزىدە.
تەمبۇرنىڭ تارىدەك تىترىدى جىسمى،
ئوت ـ ئاتەش لاۋۇلداپ ياندى كۆڭلىدە.

كۆرۈندى بىراۋنىڭ سايە ـ قارىسى،
ئۇ ئىدى ئەسلىدە قىزنىڭ ئاتىسى.
قىز قاچتى ئۆلگۈدەك ئىزا ـ ئەلەمدە،
يۆتىلىش چوڭلارنىڭ ئوبدان چارىسى.

بىلدى ئۇ مەھمۇدنى يۈرەك پارىسى،
ئۇ دېگەن مەرىپەت ئاشىيانىسى.
قىزىمنىڭ تەلىيى ئوڭدىن كېلىپتۇ،
بىراق، ئۇ ئەمەسمۇ تەخت ۋارىسى؟

مەھمۇد ئۇ گۆھەردەك ئېسىل بىر يىگىت،
ئەخلاقى ـ پەزىلدە يوق زەررە چېكىت.
ۋەلېكىن قاراخان بىزنى پەس كۆرۈپ،
بۇ ئىشنىڭ ئاخىرى چاقدۇ چىگىت.

ياش ئاتا ئىچىدە سۈرۈپ كەڭ خىيال،
شادلىق ۋە ھەسرەتتە بولدى كۆپ مالال.
ئاھ خۇدا، رىزقىنى قوشۇپ ئالغايسەن،
ھەممىگە قادىرسەن، قىلغايسەن ئامال.

مەھمۇدنىڭ گېپىدىن ئۆتمىدى غىزا،
قەلبىدە ئەدەسسىز[13] ئەلەم ۋە ئىزا.
ئەي ئاتا، ئالدىڭدا بولدۇم ئەدەپسىز،
كەچۈرگىن سەن مېنى، بولغايسەن رىزا.

نېمە كۈن كۆرگەندۇ گۈزەل پەرىشتەم،
ئىزادا قىينىلىپ يۈرگەندۇ ھەر دەم.
ئەي ياشلىق، شوخ ياشلىق، ساراڭدەك ياشلىق،
جىمى دەرد - ئازابلار ماڭا مۇجەسسەم.

*　　*　　*

«كەل ئوغلۇم، سەن ئۇچۇن يۈرەك سۆزۈم بار،
قەلبىمدە سىر تۇتۇپ كەلگەن تۇڭۇن بار.
ئوردىنىڭ تارىم ھەم خانىشلىرىدىن،
قىزىنى سايە قىپ كەلگەنلىرى بار.

پەرزەنتنى ئۆيلۇك ـ ئوچاقلىق قىلىش،
ئاتا ھەم ئانىنىڭ بويىنىدىكى ئىش.
ئەي ئوغلۇم، تويۇڭنى قىلىپ قويايلى،
تۇڭسۇن سەن ھەقتە بولغان شۇ مىش ـ مىش.»

مارجاندەك تۆكۈلدى ئانىنىڭ سۆزى،
شەپەقتەك قىزاردى مەھمۇدنىڭ يۈزى.
يالغاننى يوشۇرۇپ بولالمىغاندەك،
ھەر ياققا پىلدىرلاپ چاقنىدى كۆزى.

«ۋەزىرنىڭ قىزلىرى ماڭا بىكىرەك،
ئۇلاردا ھەشەمەت، نادانلىق دېرەك.
بىر قىز بار قەلبى ساپ ئالتۇندەك گۈزەل،
گەر نامرات بولسىمۇ، بىلىملىك، زېرەك.»

«ئەي ئوغلۇم، ئازدىكمۇ هوش ۋە ئەقىلدىن،
بۇ دېگەن بىر ئۇدۇم خانلىق ۋەسلىدىن.
يات بىلەن توي قىلساڭ خاقان قوشۇلماس،
ئۇنتۇما، سەن دېگەن خانلار نەسلىدىن.»

«ئەي ئانا، كەچۈرگىن، سەندىن ئۆتۈنەي،
خانلىقنىڭ يوسۇنى ئۆچسۇن، ئۆرگۈلەي.
كارۋانچى دادامنىڭ شۇ گۈزەل قىزى،
گويا بىر پەرىشتە، ئاڭا ئۆيلىنەي.»

خانىنى جىمجىتلىق باستى ئۇزاققا،
ئانىنىڭ خىيالى كەتتى يىراققا.
جاۋابلار ئىزدىدى تۇمانلار ئارا،
نە قىلىش كېرەكتۇر؟ دېگەن سوراققا.

بىر كۈنلەر شۇ قىزنى كۆرۈپ ھەممىسى،
مەھمۇدقا چىن دىلدىن كەلدى ھەۋىسى.
ئەجەب «خىل خىلىغا كەپتۇ» دېيىشىپ،
شامالدەك يىراقتا ئۇچتى غەلۋىسى.

ياڭرىدى ھېيتگاھتا تويىنىڭ ناۋاسى،
قىزىدى ئوت كەبى ئۇسسۇل - ساماسى.
ئول مەھمۇد ھۈسەيىن بىلەن چولپانئاي[14]،
ئۇلۇغ بىر سۆيگۈنىڭ بولدى «تۇرا»[15] سى.

تەڭرىتاغدا كارۋان

بولمىسا ئىنساندا غايە ۋە ئىستەك،
ھاياتلىق دەرىخى ئاچمايدۇ چېچەك.
ھەر ئىنسان ئۆمرىدە ئەل-ۋەتەن ئۈچۈن،
تۆھپىلەر يارىتىپ ئۆتمىكى كېرەك.

بولمىسا بىر ئەلنىڭ ئالىمى ئەگەر،
بايقالماي ئۆتىدۇ تۇيۇقتىكى زەر.
ئالىمسىز بۇ دۇنيا گويا قاراڭغۇ،
بۇركۈتسىز ئورمانغا ئوخشار ھەممە يەر.

ئالىم ئۇ ۋەتەننىڭ يېڭى قۇياشى،
گۈللىنىش، نۇسرەتنىڭ سەركە-سۈباشى.
خانلارنىڭ، بايلارنىڭ ئازدۇر چىن دوستى،
ئالىمنىڭ يۈلتۇزدەك كۆپتۇر ئاداشى.

بىر ئالىم يېتىلسە كۈلىدۇ زېمىن،
بىر ئالىم يىقىلسا ئۆڭىدۇ زېمىن.
بىر زالىم يېتىلسە يىغلايدۇ تاغلار،
ئالىمنى ئۇلۇغلاپ سۆيىدۇ زېمىن.

ئول مەھمۇد ئويلاندى ھايات ھەققىدە،
ھاياتقا مۇھەببەت ئۇرغۇپ قەلبىدە.
مەن چەكلىك ئۆمرۈمدە ئەمدى نە قىلاي؟
ھاياتنىڭ قىممىتى زادى قەيەردە؟

كۈنلىرىم ئۆتسىمۇ شۇنچە بايىاشات،
بۇركۈتتەك ئۇچماققا يوقتۇر ھېچ قانات.
تۈيۈلار بىر يېرىم خۇددى كەمدەكلا،
تۆھپىسىز ياشىماق مەن ئۈچۈن ئۈيات.

مەن كېزىۋي ئەل ئارا، تۇركىي قوۋمنى،
جۇغلاي جىق شېئىرنى، ھەممە ـ ھەممنى.
تىل دېگەن پاساھەت، تىل دېگەن بايلىق،
تونۇسۇن ئەل ـ ئاۋام تىلنىڭ قەدرىنى.

ئۇ قالسۇن ئەجدادتىن ئەۋلادقا مىراس،
بوغۇنلار ئۆتمۇشنى ئەيلىسۇن قىياس.
«مەڭگۈلۈك يادىكار بولۇپ قالسۇن» دەپ،
«دىۋان»نىڭ ئىشقىدا كۆيەي، ئەيھەننىاس.

خان ئوردا گويا چۈش، قالسۇن چۈشۈمدە،
خان جەمەت گويا تاغ، باردۇر كۆڭلۈمدە.
مەن ياشاي چېدىردا، ساتما، ئاۋۇلدا،
پادىچى ھەم دېھقان ھەمراھ كۈنۈمدە.

*　　*　　*

هالاۋەت نە كېرەك، بىلىك دەپ ياشاي،
دۇلدۇلدەك شاشلىنىپ تاغ - داۋان ئاشاي.
خەير - خوش ئەل - ئاۋام، ئاتا ۋە ئانام،
خەير - خوش سۆيگىنىم گۈزەل چولپانئاي.

ھەممەيلەن مەھمۇدقا ئاق يول تىلىدى،
شەيخ[16] مۇ ھۆرمەتتىتە باشنى ئېگىدى.
بىر موماي ئۇنىڭغا تىلەپ ئامانلىق،
مەھمۇدنى ئىسرىقلاپ ئۇزاق يىغلىدى.

چولپانئاي مەھمۇدقا تۇتۇپ قول ياغلىق،
ئېيتتىلەر: «بارلىقىم سىزگىلا تالىق.
جان تەندە بولسىلا جەمۇ بولارمىز،
تىلەيمەن سەپەرگە ئېسەن - ئامانلىق.

ئول جاندىن كەچمىگەن يەتمەس جانانغا،
چىقالماس غەيرەتسىز كىشى داۋانغا.
جاپانى چەكمىسەك مەنزىللەر ئارا،
يەتكىلى بولمايدۇ ئارزۇ - ئارمانغا.»

مەھمۇدنىڭ كارۋىنى چالدى قوڭغۇراق،
قالدى بەك يىراقتا ئوپال ۋە ئازاق.
ئارتۇچتا قۇرۇماي تېخى شىر چورۇق،
ھەسسۇلتان مازارىدا ياتتى ئۇ ئۇزاق.

خىياللار ئەپقاچتى ئۆتمۈشكە تامان،
كۆزىگە كۆرۈندى كۆل بىلگە خاقان[17].
كابۇل ھەم ھىراتتا ئاتنى چاپتۇرۇپ،
بازىرخان[18] سورىغان ئەمەسمۇ جاھان.

ئۇنتۇش نەھاجەت ئەجداد ۋەسلىنى،
ياتلاشسا كۆرىدۇ قىشنىڭ پەسلىنى.
شىرنىڭ نەسلىدۇر ھامان ئارسلان،
ئۇ ئەزەل يوقاتماس ئۇدۇم پەيلىنى.

بۇغراخان بوۋامدا ھەممە ئىدى جەم،
كۆزىدىن چاچرايتتى جاسارەت ۋە پەم.
قۇم كەبى چېچىلغان قووۇم - جەمەتنى،
كاشغەرنىڭ باغرىغا قىلغان مۇجەسسەم.

ھاللاندى بىر مەھەل بۇيۇك قاراخان،
سەمەرقەنت، بۇخارا، تالاس ھەم تۇران.
قۇتلۇقلاپ ھەر جايدىن يالاۋاچ - ئەلچى،
قاراخان ئېلىگە سالدى داستىخان.

ئارماندا يۇمۇلدى بىر چاغدا كۆزى،
دۇر بولۇپ چېچىلدى ئۇگۇتى - سۆزى.
جىسمى ياتسىمۇ ئارتۇچ باغرىدا،
ئۇيۇقتا زاھىردۇر ھەر كۈنى ئۆزى.

مەھمۇدنىڭ يۈرىكى ئېچىشتى قاناپ،
قەبرىنى ئايلىنىپ قىلدى كۆپ تاۋاپ.
ھەسسۇلتان باغرىدا ئېسىپ داش قازان،
غېرىب ھەم غۇرۇاغا ياغدۇردى ساۋاب.

ئۇ ئېيتتى: «كەچۈرگىن بوۋام بۇغراخان،
بولغۇم يوق شاھزادە ۋەيا ھۆكۈمران.
قىلىچنى ئۇرغۇم يوق قېرىندىشىمغا،
ھەممىمىز بىر قوۋم، ھەممىمىز ئىنسان.

بۇ خانلىق جەمەتتىن چىقمىسۇن زالىم،
بۇ خانلىق جەمەتكە كىرەكتۇر ئالىم.
گەر بولسا پادىشاھ بىلىمسىز نادان،
پۇقراغا بولىدۇ قىيامەت قايىم.»

قەبرىدىن ئاڭلاندى شۇنداق بىر خىتاب:
«يارايسەن ئەي چەۋرەم، يەنە نۇسرەت تاپ.
گەر ئالىم بولساڭ سەن ئالەم سېنىڭكى،
خاقاندىن ئالىمنىڭ ئۆمرى بەھىساب.»

مەھمۇدنىڭ كۆز يېشى چۈشتى تارىلاپ،
خۇددى چوڭ دەريادەك ئاقتى شارىلداپ.
ئەسلىمە، تەزكىرە تولدى دەپتەرگە،
ئۇ مىندى ئېتىغا ئاستا ـ ئاۋايلاپ.

ئىخ كۈسەن تۈپرىقى، سەنئەت دىيارى،
سىنىڭدە مىڭئۆينىڭ ئىسسل مىمارى.
سەن ئۇيغۇر روھىنىڭ تاجى ــ مەشئىلى،
ھەر قەترە توپاڭدا تارىخ دىدارى.

سەن بۇددا ئوردىسى ئەزەلدىن بۇيان،
چاقنىدىڭ يۈلتۈزدەك، چىقسىمۇ بوران.
ئاقىدۇ كوچاڭدا راھىب كالانلار،
ۋەلىكىن ھەممىدە ئوخشاش بىر زۇۋان.

تام رەسىم گويا كى سەنئەت جەۋھىرى،
كىشىنى مەپتۇنكار قىلار ھەر بىرى.
كامالەت ئۇستىسى بۇندا مۇجەسسەم،
ئالەمدەك گۈزەلدۇر رەسىم تەسۋىرى.

يىراقتا ياڭرىدى قىسسە ھەم داستان،
شاھ ئالىپ ئەرتۇڭا قىلىنغان بايان.
ئۇ يېزىپ قىسسىنى يۈرەك - باغرىغا،
يول ئالدى كۈسەننىڭ سەھراسى تامان.

ئۇ سىڭدى قۇملۇققا گويا زىلالدەك،
چاقنىدى سەھرادا خۇددى زىيادەك.
تىلسىمات دۇنياسى دەشت - چۆلىگە،
ۋۇجۇدى تارىدى شېرىن خىيالدەك.

ئۇ كېچىپ نەچچە رەت دەريا - تارامنى،
زىيارەت ئەيلىدى پۇقرا - ئاۋامنى.
كېچىسى تۇنىدى يۇلتۇز بىلەن تەڭ،
توغراقلار شۇرلاپ بەردى سالامنى.

بۇركۇت ھەم شۇڭقارلار ئۇچتى بېشىدا،
بۇلبۇللار نەغمىگە چۈشتى يېنىدا.
«ئاپىرىن، مۇبارەك» دېدى شاتۇتى،
مەھمۇدنى ئۇلۇغلاپ ئاشۇ جېنىدا.

ئاق تۇلپار يېقىلدى چۆلدە ھالسىراپ،
ياش مەھمۇد پىيادە يۈردى ئالدىراپ.
گەرچە قۇم بولسىمۇ ئۇ باسقان يوللار،
ئىزىدىن چىمەنلەر ئۈندى يالتىراپ.

ئۇپۇقتا قىزىلگۈل ئۈنگەن تاڭ سەھەر،
ئاھ! تارىم توغرىقى گۈزەل شۇ قەدەر.
ئول مەھمۇد زەر قۇمغا كۆمۈلدى بىر رەت،
يۇلغۇنلار چېچىكى يايدى كەڭ شەلپەر.

ئاھ تارىم دەرياسى، قەدىمىي دەريا،
باغرىڭدا شىر، يولۋاس، كوكات ھەم رەنا.
ئاقسەن سەن مېنىڭ تومۇرلىرىمدا،
ھەر تامچە سۈيۈڭدە ئالەمچە مەنا.

شۇ تارىم دەريانا ئوخشايدۇ جېنىم،
توغراقتەك يىقىلماس ئەجدادىم - تېگىم.
پاك روھىم تۇتاشقان تىلسىم شەھەرگە،
قۇملۇقنىڭ رەڭگىگە ئوخشايدۇ تېنىم.

قۇم باسقان شەھەردە ئالەمچە سىھىر،
ئول «ئۇسمى تارىم»[19] نىڭ ھەممىسى شېئىر.
گەرچە قۇم ياغسىمۇ ئۇشبۇ تۇپراقتا،
ياغقانىنىڭ ھەممىسى سۆيگۈ ۋە مېھىر.

ئەي كۈسەن، توپاڭنى كۆزۈمگە سۈرەي،
مەن سېنى كاشغەرنى سۆيگەندەك سۆيەي.
ئاۋۇدى ئۇگۈتۈم ھېكمەتلىرىڭدە،
مۇبارەك نامڭنى «دىۋان»غا پۈتەي.

كارۋانچى توختىدى كونا سۇلمى[20] دە،
ئۇ ئۇزدى بېلىقتەك بۇلاق سۈيىدە.
ئاق قۇلار شوخ كېرىپ قاناتلىرىنى،
«مەرھابا» دېيىشتى باغراش كۆلىدە.

مەھمۇدنىڭ خىيالى ئۇچتى ئاق قۇدەك،
ئۇ مەڭگۈ تاشلارغا يوپۇق ياپقۇدەك.
ئورخۇندىن كۆچ-كۆچتە كەلگەن بىر قوۋم،
سۇلمىگە چېچىلىپ تۇرۇپ قالغۇدەك.

ئەمەسمۇ ئۇ مېنىڭ قان قېرىندىشىم،
كەل، قۇچاق ئاچايلى دىلداش - تىلدىشىم.
يىلتىز بىر بولسىمۇ كۆپتۈر شاخچىلار،
ھەممىمىز بىر ئۇيغۇر ئەزىز دىلكىشىم.

ئالتۇندەك قەلبىدە ئاقتى ھاياجان،
شېۋىلەر گويا كى كەڭ تەكلىماكان.
ئىسكەندەر[21] تۇنىگەن ئۇشبۇ شەھەردە،
پۈتۈلدى ئەسلىمە، تەزكىرە، داستان.

بىر ئىللىق شوخ ئېقىم كەلدى شامالاپ،
ئوت پەسلى كارۋاننى ئالدى قامالاپ.
ئول مەھمۇد ئېيتتىلەر: «ئۇشبۇ ئوت ئەمەس،
ئىدىقۇت خەلقىنىڭ مېھرىدۇر ئۇ ساپ.»

قەدىمىي ئاستانە بۇيۇك ئىدىقۇت،
ئەزەلدە ئۇنىڭدا مەۋجۇت ئىدى قۇت.
پادىشاھ ئۇنۋانى شۇنداق ئاتالغان،
قۇتلۇقلاپ يامغۇرنى چاچقان ئاق بۇلۇت.

ئىدىقۇت ئۇيغۇرنىڭ قەدىم ماكانى،
ئۇ ئۇيغۇر روھنىڭ مۇقەددەس كانى.
بۇندىكى تارىخ ۋە سەنئەت مىراسى ،
ئۇيغۇرنىڭ مەڭگۈلۈك شەرەپ ۋە شانى.

ئىدىقۇت ــ تارىخنىڭ ئالتۇن ۋاريقى،
ئىدىقۇت ــ كۈلتۇر®نىڭ كۆزى ـ قاريقى.
ئىدىقۇت ــ يۇلتۇزنى تۇغدىغان جاي،
ئىدىقۇت ــ ئەردەمنىڭ سولماس ياپرىقى.

قوچۇنىڭ باغرى كەڭ، ئۆزگە قىياپەت،
ئاجايىپ جەلپكار بۇددا ئىمارەت.
بېزەكلىك مىڭئۆيدۇر سەنئەت خەزىنىسى،
ھەر جايدا سەييياھلار قىلغان زىيارەت.

ئۇ كەزدى قوچۇنى شۇنچە بىمالال،
ئايدىڭكۆل جىمىرلاپ چاقنىدى ۋال-ۋال.
كارىزنىڭ سۇلىرى گويا مۇزىكا،
ئورمانىنى ئۇسسۇلغا سالدى شوخ شامال.

قىزىقچى بوۋايلار كارۋانىنى ئوراپ،
ئويىندى شىر بىلەن يولۋاسنى دوراپ.
راھىبلار توۋلىغان ئۆزگە ناخشىلار،
بۇلۇتنى تىترەتتى ئەتراپقا تاراپ.

بۇندا تەل توققۇزى «توققۇز ئۇيغۇر» نىڭ،
خوي قارلۇق، خوي ياغما ياكى ئوغۇزنىڭ.
توتېمدا ئۇلۇغدۇر ئاشۇ توققۇز سان،
شۇنچە كۆپ خاسىيەت چاقنار توققۇزنىڭ.

ئۇ «مايترى سىمىت» تىن پارچە ئوقۇدى،
ئول «ئالتۇن ياروق» تىن قەلبى يورۇدى.
«ھەزرىتىم كەتمىسلە ئاستانىدىن» دەپ،
ئەل - ئاۋام دوست تارتىپ يولنى توردى.

ئېيتتىلەر ئول مەھمۇد: «ئەي جەننەت زېمىن،
ئۆملۈكنىڭ ۋەزىندە دىل تاپتى ئەمىن.
قوچۇنىڭ تەرىپى مەڭگۇ بىر داستان،
يەنمۇ روناقلان، خەير - خوش، ئامىن.»

قۇياشنى ئويغىتىپ ئاتلاندى كارۋان،
مەھمۇدنىڭ قەلبىدەك كەڭرى كۆك ئاسمان.
يالقۇنتاغ يىراقتا قالدى يالقۇنجاپ،
ئۇ گويا ئاتەشكە كۆمۈلگەن ئارمان.

نىگاھتا بوغدىنىڭ چوققىسى زاھىر،
ھەر باقساڭ كىشىنى قىلىدۇ شائىر.
تەڭرىتاغ شەمشەردەك يارغان بۇلۇتنى،
ئۇ مېنىڭ قوۋمىمدەك ھەممىگە قادىر.

ئوغۇزخان سىماسى كۆرۈندى بۇندا،
جان يايراپ شادلىققا چۆمۈلدى بۇندا.
كۆك بۆرە ھۆۋلىشىپ تۇمانلار ئارا،
پاك دىللار غۇرۇردىن سۆيۈندى بۇندا.

بەشبالىق قۇت چاچتى مەھمۇد يولىغا،
يۈرەكلەر چۆمۈلدى مېھىر نۇرىغا.
ئۇ گويا يايلاقنىڭ شاھەنشاھىدەك،
سايراتتى بۇرغىنى ئېلىپ قولىغا.

بەشبالىق، ياڭىبالىق، تاغلىق، ئېدىرلىق،
كۆكلەكنىڭ چېتىدە سانسىز چېدىرلىق.
مەھمۇدقا ئوخشىغاچ چوپانىنىڭ تىلى،
سۆت كەبى ئۈيۈدى دوستلۇق، يېقىنلىق.

پانتېكىن غەربكە كۆچكەندە بىر چاغ،
ئورخۇندىن يول ئېلىپ ئاشقان باغۇتاغ.
قاشقۇۋۇق تېشىغا چۈشكەن داغ كەبى،
كۆچمەننىڭ قەلبىدە قالغان ئۆچمەس داغ.

خەيرىيەت يېنىسەي، ئورخۇن ۋادىسى،
سەن ئۇيغۇر قوۋمىنىڭ زېمىن ئانىسى.
مەڭگۈتاش بىر تارىخ كۆمۈلمەيدىغان،
ھەر جايدا ئۇيغۇرنىڭ تاش ئابىدىسى.

ئاھ! شۇ چاغ كۆچمەننى قېرىنداش بىلىپ،
بالىلار كەڭ يايغان قۇچاقنى ئېچىپ.
قوشۇلۇپ قوۋملار قېرىنداش ئارا،
ئۇيۇل تاش مىسالى كەتكەن بىرىكىپ.

قېرىنداش ئوخشايدۇ گويا توغراققا،
يىلتىزى تۇتاشقان كەڭرى تۇپراققا.
مەيلى ئۇ كۆكلىسۇن تارىمدا، لوپتا،
ئىگىدۇر يەنىلا ئۆزگە پۇراققا.

ئول مەھمۇد كۆڭلىدە ئويلاپ شۇلارنى،
قېرىنداش مېھرىدە سۆيدى ئۇلارنى.
كۆردى ئۆز نېنىنى ھالاللاپ يېگەن،
چەۋەندىاز قوۋمنى، مەرگەن ئۇيغۇرنى.

سايرام كۆل يۇرۇڭقاش تېشىدەك سۇزۇك،
تەڭرىتاغ باغرىدا سەن زۇمرەت ئۇزۇك.
چاك - چېكىك كۆك بىلەن كەتكەن توتىشپ،
ئاھ! بۇندا ئاي بىلەن سۆھبەت تۇزگۈلۈك.

تەلكىنىڭ داۋىنى ئېگىز بىر داۋان،
بۇركۈتلەر توپىدەك يۇرمەكتە كارۋان.
قۇرۇغان سۆگەكلەر ياندا بىر دۆۋە،
ئۇ ئۇزاق ئۆتمۈشتىن قالغان بىر زامان.

گەر يوللار بولسمۇ شۇنچە خەتەرلىك،
تەڭرىتاغ بەك گۈزەل، ئېگىز، ھەيۋەتلىك.
ئاھ! مېنىڭ تاغ سۈپەت ئەجدادلىرىم بار،
ئەۋلادىم بولغاي ھەم شۇنداق قەدىرلىك.

ئۇ دەپتەر - قەلەمنى يايدى مىڭلاق[23] قا،
تۇنلەرنى ئۆتكۈزدى گۈزەل قىشلاقتا.
بەئەينى كاشغەرلىك مىڭلاق چوپانى،
ئوخشايتتى سۆزى سۆز، سىياق سىياققا.

ئەي ئىلى دەرياسى، تاغنىڭ تومۇرى،
بويۇڭدا كۈلكە ھەم بەزمە ھۆزۈرى.
ھەر كىشى گويا بىر پالۋاننىڭ ئۆزى،
قەلبىدە ئاقىدۇ قۇۋۋەت غۇرۇرى.

ئىلىنىڭ ئاتلىرى داڭلىق جاھانغا،
تەرىپى پۇر كەتكەن يىراق تۇرانغا.
ئۇ ئۇزۇپ چىقىدۇ گويا شۇڭقاردەك،
مۇبادا يولۇقۇپ قالسا بورانغا.

چوپانىنىڭ مالخىيى زەپمۇ ياراشقان،
قامىتى تاغلاردىن ھۆسن تالاشقان.
ئۆتۈكى، جۇۋىسى شۇنچە چىرايلىق،
سەييالار ھەيرەتتە ئاڭا قاراشقان.

نەقەدەر گۈزەل - ھە ئىرتىش بىلەن قاش،
مارجاندەك پارقىرار دەريادىكى تاش.
ئەجدادلار يارالغان ئالتاي تېغىغا،
ھۆرمەتتە ئېگىلىپ قويماي ئاڭا باش.

دەشتى قىپچاق دالاسى

بىپايان سوزۇلغان قىپچاق دالاسى،
ئۇرۇلار ئىسسىقكۆل نەمخۇش ھاۋاسى.
چېدىرغا لىق تولغان يايلاق ئاۋۇلدىن،
ئاڭلىنار باربىتنىڭ مۇڭلۇق ساداسى.

چىگىللەر، قارلۇقلار، ئۇيغۇر، ياغمىلار،
ھەر جايدىن ئوخشاش بىر زۇۋان ئاڭلىنار.
ۋايىزنىڭ رىتمىلىق ئاھاڭلىرىدا،
ئەزىمەت كەچمىشى شۇنچە داڭلىنار.

ياپىيىشىل مەخمەلدەك سوزۇلغان تالاس،
قىرغىزنىڭ ئۆيىدىن ياڭرايدۇ ماناس.
تەپمە توپ ۋە چەۋگەن ئويىنلار بۇندا،
ھەممەيلەن شاد ـ خۇرام، غەملەردىن خالاس.

باربسغان[24] ئەتراپى گۈزەل يېشىل تاغ،
ئەتراپى چىمەنزار، ئالمىزارلىق باغ.
ھاۋاسى يېقىملىق، جاننىڭ ھۇزۇرى،
ھەر قوۋۇم توپلانغان قەدىمىي بىر چاغ.

ئۇ كەلگەن بۇ جايغا ئۇدا نەچچە رەت،
ھۇسەيىن ئەمىر بوپ قۇچقان شان-نۇسرەت.
ئۆملۈكنىڭ ناخشىسى ياڭرىغان بۇندا،
قەلبتىن-قەلبكە ئاققان مۇھەببەت.

بالاساغۇن باغرىدا رەت-رەت ئىمارەت،
قۇببىلەر ئۆزگىچە ھەيۋەتتۇر، ھەيۋەت.
بۇغراخان بۇ جايدا ئالىم ئۇستازغا،
بىر چاغدا تون يېپىپ بەرگەن زىياپەت.

قۇز ئوردا شۇ قەدەر چىرايلىق، گۈزەل،
ياڭرايدۇ ئۇنىڭدىن داستان ۋە غەزەل.
«قۇتادغۇبىلىك» نىڭ ئىشقىدا يېنىپ،
يۈسۈپ خاس ھاجىپمۇ تۇرغان بىر مەھەل.

تارىمنىڭ چۆلىگە ئوخشايدۇ تۇران،
ئۇشقىرتىپ چىقىدۇ قۇيۇن ۋە بوران.
شۇ دەشتى قىپچاقنىڭ ئاۋۇللىرىدا،
شېۋە كۆپ بولسىمۇ، ئوخشاش بىر زۇۋان.

مەھمۇدنىڭ مەڭزىگە سۆيدى شوخ شامال،
توپلىدى شېۋىنى ئەركىن، بىمالال.
مېھىر ۋە مۇھەببەت گويا بىر دېڭىز،
ئاقتى شوخ يۈرەككە ئۆركەشلەپ زىلال.

ۋاقتىنىڭ شاملى توزان توزۇتۇپ،
تەبىئەت باھارنى قويدى ئۇزىتىپ.
شاخلاردىن تۆكۈلدى ئالتۇن ياپراقلار،
جۇت نەشتەر ئەكەلدى سوغنى پۇرىتىپ.

ۋەلىكىن مەھمۇدنىڭ قەلبىدە باھار،
ھېكمەتتىن نۇرلانغان روھىدا ناھار.
زەر رەڭلىك ئاسماندۇر خوتەن قەغىزى،
يۇلتۇزلار مارجاندەك تىزىلدى قاتار.

يىراقتا چاپتۇرۇپ ئىلى ئېتىنى،
ئاڭلىدى زەن قويۇپ قىپچاق گېپىنى.
گۈلخانغا ياندىشىپ تۇنىدى كېچە،
خۇرجۇندىن ئېپ يېدى بۇغداي نېنىنى.

ئەتراپتا شىر، يولۋاس ئەنسىز ھۆۋلىدى،
ئو گويا بىر مەرگەن، شىرنى ئوۋلىدى.
ئۇچرىسا قاراقچى قىلىچنى ئېلىپ،
گويا بىر لەشكەردەك ئۇنى توردى.

ئاسان ئىش نەدە بار ئۇشبۇ جاھاندا،
پاك غايە بىخلىنار روھتا، ئارماندا.
مىسالەن قىزىلگۈل ئېچىلار مىڭ تەس،
بىھىساب قەتردە، مىڭبىر جاپادا.

بولسا گەر ئىنساندا غايە ۋە ئىستەك،
شۇ ئىستەك ئوتىدا بولسا پايپىتەك؛
تاغلارنى پەرھادتەك تەشسە قۇدرىتى،
ئىزىدىن ئۇنىدۇ شۇندا گۈل - چېچەك.

بولمسا ئەجدادتىن ئەۋلادقا ئىخلاس،
قالمسا ئەجدادتىن ئەۋلادقا مىراس.
ئۇزۇلۇپ كېتىدۇ بىر بۇيۇك رىشتە،
ئىدراكلىق ئەي يارەن ئەيلىگىن قىياس.

ئول مەھمۇد شۇلارنى ئويلاپ بىرھازا،
قانلىرى ماگمىدەك قىزىدى تازا.
ئو گويا نۇر كەبى سىڭىپلا كەتتى،
قىپچاقنىڭ بىپايان دالاسى ئارا.

خەير - خوش، ئېدىل دەريا سى

ئانا يۇرت چۈش كەبى قالدى يىراقتا،
ئول مەھمۇد سېغىنىپ كۆيدى پىراقتا.
كۆۋۈجەپ ئاقماقتا ئېدىل دەريا سى[25]،
بۇزغۇنلار چاچرىتىپ زەيكەش قىرغاقتا.

بۇ زېمىن نەقەدەر كەڭرى، بېپايان،
سوزۇلغان مەشرىقتىن مەغرىبكە تامان.
قوۋملار چېچىلغان بۇندا يۇلتۇزدەك،
تىلى بىر، دىلى بىر، يىلتىزداش ھامان.

ئاھ ئېدىل دەريا سى، چاچتىڭ قەتىنى،
سۇغىرىپ كەلدىڭسەن كونا قوۋمنى.
مەندىمۇ سەن كەبى دولقۇن سادا بار،
ھاياجان بەھىرىدە چاچاي سەۋگىم[26] نى.

ئاي، يۇلتۇز مەھمۇدقا بولدى چىن سىرداش،
بۇركۈتنىڭ شاش روھى بولدى چىن دىلداش.
قار باسقان دالىلار ئاڭا پايانداز،
ئېدىلنىڭ بويىدا تۇمەن مىڭ تىلداش.

ئول مەھمۇد تۇرماقتا دەريانىڭ قاراپ،
دەريادەك ھاياجان قەلبىگە تاراپ.
بىر ئوغۇز چارۋىچى تۇتتى ئىسسىق چاي،
مەھمۇدنى ئۆز بىلىپ چېدىرغا باشلاپ.

«كاشغەرنىڭ ئوغلانى مەرھابا» دېدى،
«بىز خۇددى ئېدىلدەك چوڭ دەريا» دېدى.
ئاتلىقلار كېلىشتى مەھمۇدنى يوقلاپ،
بارچە ئەل - قوۋملار بۇندا جەم ئىدى.

قېرىنداش دېگەننىڭ قەدرى باشقىچە،
قەدىمى يەتسىمۇ يېراق جايغىچە.
ياشىدىم مېھرىنىڭ ئەللەيلىشىدە،
خۇددى ئۆز يۇرتۇمدەك كۆلۈپ قانغۇچە.

ئوخشايدۇ بىر قوۋم دەرەخكە يەنە،
شاخ-شېخى بېرىدۇ چوڭ-كىچىك مېۋە.
خاقانىيە تىلىدەك ساپ تىلنى بويلاپ،
مارجاندەك چېچىلغان ھەر جايدا شېۋە.

ئول مەھمۇد يىگىنىدە قۇدۇق قازغاندەك،
چىدام ۋە غەيرەتتە تاغنى يارغاندەك؛
چېچىلغان شېۋىنى جەملىدى بىر-بىر،
بىر دېھقان چەش سورۇپ خامان ئالغاندەك.

ئېدىلنىڭ دەريانى ئاقار شاۋقۇنلاپ،
مۇزلارنىڭ پارچىسى چاقنار ئالۋۇنلاپ.
قايرىلدى كارۋاننىڭ بېشى مەشرىققە،
مەھمۇدنىڭ يۈرىكى كۆيدى يالقۇنلاپ.

خەير - خوش، ئەي ئېدىل، ئاخىرقى مەنزىل،
خەير - خوش، قار ياققان زىمىستان پەسىل.
پۈتۈلدى سىنىڭدە ئۆچمەس خاتىرە،
خەير - خوش، تۇز بەرگەن پاك، ئېسىل نەسىل.

سەپەردە ئاچ قالدى گاھى ئېچىرقاپ،
بىر مومايى ھەم ئۇنى قويدى ئىسرىقلاپ.
يىگىتلەر يول باشلاپ ماڭدى ئۇنىڭغا،
ئاداشلىق تومۇردا ئاقتى ئىزتىراپ.

خارەزم يولىدا كەلمەكتە كارۋان،
ئامۇ ھەم سىر دەريا چاچماقتا مارجان.
ئۆزكەند يۇرتىدا ئالا چەكمەننى،
مەھمۇدقا تون قىلىپ ياپتى بىر خاقان.

بۇخارا چوڭ بىلىپ مەھمۇدنى زاتىنى،
ئۆگەتتى تېبابەت، فەلەكىياتنى،
مەيلى شاش، پەرغانە، نەمەنگانلاردا،
ئول مەھمۇد كۆرمىدى ياۋنى ۋە ياتنى.

ئول مەھمۇد نەچچە يىل جاھاننى كېزىپ،
تۈركىي تىل شېئىرنى توپلىدى قېزىپ.
«كىتابۇ جەۋاھىرىن.....»[27] چىقتى رويابقا،
ياشلىقى ئىلىمنىڭ ئىشقىدا يېنىپ.

بارچه ئەل مەھمۇدنى ئالىم ئاتىدى،
ئۇستازى مەھمۇدقا: «رازىمەن» دېدى.
«كىتابۇ جەۋاھىرىن.....» تاراپ ئەتراپقا،
ھەر جاينى ئىلىمنىڭ نۇرى قاپلىدى.

تەخەللۇس ئەيلەندى «كاشغەرىي» نامى،
تۇتۇلدى ھەۋەستە ھۆرمەتنىڭ جامى.
مەھمۇد كاشغەرىي دېگەن ئۇلۇغ نام،
سانالدى ئۇيغۇرنىڭ بولۇپ گۈل تاجى.

قانلىق كۆز ياش

يۈز بەردى ئوردىدا ھوقۇق تالىشىش،
ھېچ ئىشقا ئاشمىدى بىرلىك، يارىشىش.
زەھەرلەش ۋە قەتلىئام چىقتى ئەۋجىگە،
ئاھ! خانلىق جەمەتتە بولدى ياتلىشىش.

يىقىلدى سەرۋازلار زەھەرنى يۇتۇپ،
خانلارنىڭ ئەۋلادى چىقتى تىغ ئوروپ.
تەختكە ئولتۇردى بالا پادىشاھ،
ئول مەھمۇد ئۆلۈمدىن قالدى قۇتۇلۇپ.

قېرىنداش ئەمەسمۇ ئەسلىي بىر تۇغقان،
نەدە بار ئۆزئارا زەھەر تۇتۇشقان؟
تۈلكىمۇ چىشلەشمەس بىر-بىرى بىلەن،
ھايۋاندىن بەتتەردۇر بەزىدە ئىنسان.

ئۆزئارا تىنچ ئۇرغان قايدا، نەدە بار؟
ئۆزئارا تىنچ ئۇرغان ھەممە يەردە خار.
ئۇيۇشقاق بىر ئەلدە بۇ نېمە قىسمەت،
ئاھ! مېنى ئۆرتىدى نومۇس بىلەن ئار.

مال ـ دۇنيا، ھوقۇققا تويارمىز قاچان؟
تەخت دەپ بەختنى قىلارمىز ۋەيران.
بىر پاسىق نىيىتى بۇزۇلسا ئەگەر،
مىڭلىغان ئاۋامنى قىلىدۇ سەرسان.

قاراخان ئېلىگە ئۇرۇش بىكېرەك،
ئۇرۇش ئۇ ئەكىلەر زاۋالدىن دېرەك.
بىلىكىنىڭ بەھرىدە گۈللەيدۇ ۋەتەن،
نادانلار قاچانمۇ بولاركىن زېرەك؟

كېسىلدى ئاتامنىڭ، ئانامنىڭ بېشى،
كېسىلدى ئارسلان بوۋامنىڭ بېشى.
ئاھ! تۇمەن دەريا‌سى ئاقتى قان يۇتۇپ،
يامغۇردەك تۆكۈلدى پۇقرانىڭ يېشى.

چولپانئاي مەن ئۇچۇن قىلدىڭ جان پىدا،
يۈرىكىم زەردابتۇر، ئۇندا مۇڭ ـ نىدا.
كۆرۈشۈپ ئالارمىز باقي ئالەمدە،
ئاسانلىق بەرگەيسەن ئەي ئۇلۇغ خۇدا.

يىغلايمەن دەردلىنىپ كۈچلۈك ۋارقىراپ،
ئەسەبىي سارائدەك سۆزلەپ جارقىراپ.
جاھاندا مەن كەبى غېرىب بارمىدۇ؟
يۇلتۇزۇم تۆكۈلگەن، يانماس پارقىراپ.

كۆزۈمگه شۇنچه سەت كۆرۈنەر قىلىچ،
مال ـ دۇنيا يولىغا ماڭمايمەن غېرىچ.
نادانلىق تۇڭسه خاقانىيەده،
ھەممەيلەن ھاللىنىپ بولىدۇ تىنچ.

ئاھ! ئىنسان دېگەن ئۇ تويماس بىر بەنده،
تاغ كەبى ئالتۇنغا تويماس بەزىده.
خانلارمۇ كېتىدۇ، دۇنيا قالىدۇ،
بىلىكلىك ئەر ئۆلمەس نامدا، ئەمەلده.

ئارسلان خان بولسا تەختكه ئەگەر،
ئاۋاممۇ ئارسلان بولۇپ ئۆزگىرەر.
پاخپاق ئىت خان بولسا ئۇشبۇ تەختكه،
ئاۋاممۇ پاخپاق ئىت سىياققا كىرەر.

ئەي خاقان، تەختتىن تاپتىڭ نېمىنى؟
بىلمىدىم تەختىنىڭ پىنھان سىرىنى.
ئالدىمغا يايساڭمۇ ئالتۇن پايانداز،
سالماسمەن تەختكە كۆزۈم قىرىنى.

بۇ جاھان چۈشمەيدۇ ئەسلا قېلىپقا،
بايغا كەڭ بولسىمۇ، تارىدۇر غېرىبقا.
بولمىسا ئىنساندا بىلىك ۋە ئەخلاق،
ئۇ ئوخشاپ قالىدۇ روھسىز مېيىپقا.

ئاھ! روھسىز مېيىپلىق ھەممىدىن يامان،
روھسىزلار بەئەينى توزۇغان سامان.
قەدىرسىز كەتكۈچە ئۇشبۇ جاھاندىن،
كامالى ئىنسان بوپ ياشايمەن ھامان.

مەن خانىڭ ئەۋلادى، بولدۇم دۇئانە،
جاھاندا تېرىقتەك قالدىم يېگانە.
بوراندا يانتاقتەك ئۇچتۇم ھەر تامان،
قوغلىدى خان دېگەن ئاشۇ مىيانە[29].

مەن شۇنداق بىچارە يۇرتقا مۇساپىر،
ئىقبالىم كۆز يېشىم ئىچىدە زاھىر.
ئىلىمنىڭ ئىشقىدا كېزەي مەغرىبنى،
دەردىمگە گۇۋاھ بول ئەي ئېگىز پامىر.

هايات يولى ــ ئىلمنىڭ يولى

هاياتنىڭ يولىدۇر ئىلمنىڭ يولى،
ئۇ بىرله چاقنايدۇ بەختنىڭ نۇرى.
غادايغان چوڭ دەرەخ كەلمەيدۇ كارغا،
ئىچىده سولىشىپ تۇرغاچقا پورى.

نەقەدەر ئازابلىق يۇرتتىن ئايرىلىش،
شاخ تۇرۇپ دەرەختىن سۇنۇپ قايرىلىش.
ئۆزگىنىڭ ئېلىده هەسەل يېسەڭمۇ،
تۇيۇلار زاغرىنى يېگەندەك بىر ئىش.

مۇساپىر بولماقتا ئەمدى نە ئىلاج،
تەقدىرىم ئاشۇنداق تۇرسا قارا، كاج.
بىر چىمدىم توپاڭنى ئالغاچلا كېتەي،
هەر نەپەس ئۇنىڭغا مەن ئاشىق، موهتاج.

قەلبىمگە نۇر بەرگەن ئازاق ھەم ئوپال،
چاقنايسەن كۆزۈمگە قۇياشتەك ۋال - ۋال.
چەۋگەنچى، چىلىشچى يىگىتلەر بەردەم،
قىزلىرىڭ پەرىشتە چاچلىرى تال - تال.

ھېيتگاھ رەستىسى گويا تۇتىيا،
كىشىنى جەننەتتەك قىلار مەھلىيا.
نەلەردە يۇرگەندۇ قەدىرلىك ئۇستاز،
ئۇ خۇددى يۇلتۇزدەك چاچاتتى زىيا.

ئاھ، ئەجەب سېغىندىم بوۋام - مومامنى،
چۈشۈمدە كۆرىمەن ئاتا - ئانامنى.
چولپانئاي كېلىدۇ پەرىشتە بولۇپ،
ساقايتىپ ئالىدۇ كۆڭۈل يارامنى.

ئوغلۇڭنى كەچۈرگىن مۇقەددەس تۇپراق،
ئايرىلغۇم يوق ئىدى سېنىڭدىن، بىراق.....
شۇ «هاي-هاي تېرەك» هەم «نوروز بۇلاق» قا،
بۇ كۆڭلۈم بەك يېقىن، ئارىلىق يىراق.

*　　*　　*

ئەنجانىنىڭ يولىدا كونا ياريار،
ئۆتەڭدە مۇڭ باسقان كەپە بوريا.
ياش مەھمۇد كاشغەرىي چاپتۇرۇپ ئاتنى،
قوقەندتىن يول ئېلىپ ئاشتى تاغ-قىيا.

بۇخارا ئىلىمنىڭ قەدىم ئوچىقى،
بال بەردى مەھمۇدقا ئۇنىڭ قۇچىقى.
كۆردى ئۇ مىڭلىغان دەستۇر-يازمىنى،
دىللارنى يورۇتتى ئىلىم يورۇقى.

ھېكمەتنى ئۆگەتتى قارلۇق مەۋلانە،
ئۇل مەھمۇد ئىلىمگە كۆيگەن پەرۋانە.
ئۇ ئۇستاز ئەجرىنى قويماستىن يەردە،
شاگىرتلار ئىچىدە بولدى نەمۇنە.

دەرەخلەر نەچچە رەت تاشلىدى چېچەك،
ياسىنىپ گۈلباغلار تاقىدى بېزەك.
مېۋىسى قانچە بەك ئوخشىغان كۆچەت،
كىشىنىڭ رايىنى تارتىدۇ تېزرەك.

ئىلىك خان ئوردىغا چاقىرىپ ئۇنى،
كىيدۈردى ئەمەلنىڭ زەرباب تونىنى.
ئول مەھمۇد ئېيتتىلەر: «كەچۈرگەيلا خان،
تۇتقانمەن مەڭگۈگە ئىلىم يولىنى.»

ئىلىك خان ئېيتتىلەر: «قىلاي تويۇڭنى،
ئالتۇن ھەم كۈمۈشكە ئوراي بويۇڭنى.
ئىلىمگە ئاشىق بوپ ئۆتەمسەن شۇنداق،
تاشلىغىن سەن ئەمدى جاھىل خۇيۇڭنى.

مەرىپەت ئىشقىدا بولۇپسەن ساراڭ،
يوق ئىكەن خوتۇنۇڭ ۋەياكى بالاڭ.
كۆرمىدىم بۇ ئەلدە سەندەك يىگىتنى،
نازىنىن قىزلارغا راست يوقمۇ چولاڭ؟

سەن مەھمۇد كاشغەرىي ئىكەنسەن ئەسلىي،
بىلىمەن سەن دېگەن بۇغراخان نەسلى.
ئۆتمىگىن جېنىڭنى قىيناپ بۇنچىلىك،
تەلىپىڭ بولسا ئېيت، ئىختىيار مەيلى.»

ئول مەھمۇد ئېيتتىلەر: «ئۇلۇغ ئىلىك خان،
ئىلىم ھەر ئىنسانغا گويا قان ۋە جان.
ئالىمى بولمىسا ئەگەر ئالەمنىڭ،
تەتۈرگە چۆرگۈلەپ ماڭىدۇ زامان.

ئالىم ئۇ دەۋرانىنىڭ باشچى ــ سەركىسى،
ئۇ گويا دۇنيانىڭ كۆركى ـ ئەركىسى.
ئالىملار ياشايدۇ دەۋردىن ئۇزاق،
راھەتسىز ئۆتىدۇ ئۇنىڭ ھەممىسى.

بىلىملىك قۇت تاپار، بىلىمسىز توزار،
بىلىملىك يېڭىدۇ، بىلىمسىز سۇنار.
گەر ئالىم بولساڭ سەن ئالەم سېنىڭكى،
بىلىملىك تۈزەيدۇ، بىلىمسىز بۇزار.

ئىجازەت بەرگەيلا ئەزىز، مۆھتەرەم،
بىلىمىم مول ئەمەس، يەنە شۇنچە كەم.
مەن يەنە يول ئالاي يىراق باغدادقا،
ئۇ جايغا ئالىملار بولغان مۇجەسسەم.»

ئىلىك خان مەھمۇدتىن شۇنچە سۆيۈندى،
ياش ئالىم كۆزىگە يۇلتۇز كۆرۈندى.
ھاياجان تەپتىدە تىترەپ ۋۇجۇدى،
مەھمۇدنى قۇچاقلاپ يېشى تۆكۈلدى.

سەمەرقەنت ئۆزگىچە گۈزەل ئاستانە،
قىلىدۇ كىشىنى مەپتۇن - مەستانە.
مەھمۇدنى ئۆز بىلىپ جىمى جامائەت،
تۆرلەرگە باشلىدى بولۇپ دوستانە.

ئۇ ھەسەل ھەرىدەك تاپمىدى تىنىم،
ھىراتتا ئەل - يۇرتنى كەزدى كۆپ قېتىم.
ئاشۇنداق رەۋىشتە ئۆتتى ئاي - كۈنلەر،
ئارزۇسى بارغانچە بولدى زور ئېقىم.

كارۋانغا ئۇزۇن يول ئۇزۇن بىلىنمەس،
كۆرۈنگەن تاغلارمۇ بەك يىراق ئەمەس.
ئۇ ئەمدى يول ئالدى نىشاپور تامان،
ھېكمەتلەر شارابى قىلىپ مەست - ئەلەس.

تۈركىي تىل قېلىشماس ئەرەب تىلىدىن،
مۇستەسنا ئەمەستۇر تېخى بەيگىدىن.
مەن تۈزەي «تۈركىي تىل دىۋان» لۇغىتى،
جىمى ئەل نەپ ئالسۇن ئۇنىڭ بەھرىدىن.

بىزلەرمۇ دۇنيادا زور قوۋۇم بۇيۇك،
مەرىپەت بېغىدا ياڭراتقان گۈدۈك.
زېرەكلىك، باتۇرلۇق بابىدا مەشھۇر،
قەلبى ساپ، ئاسماندەك كەڭرى ھەم سۇزۇك.

بۇ ئىستەك مەھمۇدنى كەلدى يېتەكلەپ،
بۇ ئىستەك رەڭلەندى كۈندە چېچەكلەپ.
ئانا تىل نەقەدەر پاساھەتلىك تىل،
قەدرىنى بىلگەنگە ئالتۇندۇر ئۇ زەپ.

باغدادتا پۇتۇلگەن شاھانە «دىۋان»

ئەل - يۇرتنى ئارىلاپ ئۆتتى ئوتتۇز يىل،
جىسمىدىن يوقالدى نەۋقىران پەسىل.
ئۇ خىزىر بوۋايغا ئايلاندى تامام،
ئۇ گويا بوغدىنىڭ تېغىغا تەمسىل.

تاۋلاندى زىمىستان قىشتا، كۈلپەتتە،
يېتىلدى كامالى ئىنسان سۈپەتتە.
ھەر سۆزى گويا بال، قىلىقى ھەم ئۇز،
كۆمۈلدى ساناقسىز سالام - ھۆرمەتكە.

مەھمۇدنىڭ قەدىمى يەتتى باغدادقا،
ئېرىشتى «پىر - ئۇستاز» دېگەن ئاتاققا.
ئالىملار جەملەندى ئەتراپىغا كەڭ،
كېپىنەك - پەرۋانە بولدى گۈلباغقا.

ئىلىمنىڭ دېڭىزى چوڭقۇر، بىپايان،
غەۋۋاسىتەك مەردانە ئۈزدى ھەر زامان.
رويايقا چىقارماق ئۈچۈن «دىۋان»نى،
كاراپىتەك دولقۇنلار ياردى ئۇ ھامان .

ئانا تىل ھۆرمىتى ئۇلۇغ نەقەدەر،
ئانا تىل قىممىتى ئالەم كەبى زەر.
ئانا تىل شەۋكەتلىك، پاساھەتلىك تىل،
ئانا تىل ئىپتىخار، غۇرۇر ۋە ئەختەر.

مەھمۇدنىڭ ئالدىغا ئالەم يىيىلدى،
يۇلتۇزلار ئۆچەرەتتە رەت ـ رەت تىزىلدى.
تەپەككۇر كۆكىدە ئۇچتى روھ قۇشى،
ئىجادنىڭ ئىشكى يوغان ئېچىلدى.

بىر ئەسەر پۈتىدۇ قان بىلەن ياشتا،
بەزىدە تۇغمەنلەر چۆرگۈلەر باشتا.
مېڭىنى خورىتار قەغەز ۋە قەلەم،
ھاياتنىڭ قىممىتى تۆھپە قوشۇشتا.

توپلاندى شېۋىلەر، ناخشا ـ قوشاقلار،
پارچىلار، تەمسىللەر، يۇرتلار، بۇلاقلار.
يېزىلدى ھەتتاكى يۇلتۇز ناملىرى،
قەدىمىي قوۋملار، جەمەت ـ ئۇرۇقلار.

مەشرىقتىن مەغرىبكە تىكىلدى كۆزى،
ئوپالنى يۇرتۇم دەپ ئاتىدى ئۆزى.
ئۇ گويا تارىخچى، جۇغراپىيەچى،
مەنىگە شۇنچە باي ئۇنىڭ ھەر سۆزى.

ئۇ سىزغان يەر شارى ئىدى دۇگىلەك،
ئۇ سىزدى ھەتتاكى ياپونىنى بۆلەك.
ئىككى يىل قەلەمدىن تۆكۈلۈپ دۇرلار،
«دىۋان»مۇ پۈتۈلدى، يايرىدى يۈرەك.

خەلىپە[90] «دىۋان»نى ئېلىپ قولىغا،
تون ياپتى شۇ ھامان مەھمۇد بويىغا.
ــ ئۆمرۈمدە تېپىلماس بۇنچىلىك بايلىق،
ــ مۇبارەك ئەجرىڭگە، ئۇيغۇر روھىغا.

ئول باغداد شادلىنىپ چۆمدى زەپەرگە،
زور ھەيۋەت ئاتىدى پارس، ئەرەبكە.
كاشغەر ئوغلانى يېتۈك ئالىمنىڭ،
شەرىپى پۈر كەتتى تەرەپ ـ تەرەپكە.

سالجۇقىي سۇلتانى[31] زېرەك ۋە يارام،
ئوردىدا مەھمۇدقا ئەيلىدى سالام.
تەبرىكلەپ «دىۋان»نى تۇزدى ئەنجۇمەن،
ھۆرمەتتە ئۇنىڭغا بەردى ئالتۇن جام.

ئۇ دېدى: «ئەي ئالىم، بىزلەر جانىجان،
مەن ئوغۇز، سەن ئۇيغۇر، ئوخشاشتۇر ھامان.
ساتامسەن ‹دىۋان› نى پاتمان ئالتۇنغا،
ئوردىنى مەن ساڭا قىلايمۇ ئىنئام؟

گەرچە مەن بولساممۇ بۇيۇك بىر خاقان،
قۇچمىدىم تېخىچە سەندەك شەرەپ-شان.»
ئول مەھمۇد ئېيتتىلەر: «ئۇشبۇ ‹دىۋان› نى
پۇل ئۈچۈن يازمىدىم ئۇلۇغ پاسىبان.

تۇركىيلەر باشقۇرغاچ ئەرەب ئېلىنى،
ئەرەبلەر ئۆگەنسۇن تۇركي تىلىنى.
مەن شۇڭا ‹دىۋان› نى يازدىم ئەرەبچە،
بىلسۇن دەپ قوۋمىمنىڭ ھېكمەت ـ سىرىنى.»

سالجۇقي سۇلتانى دېدى: «ئەي مەھمۇد،
مۇبارەك ئەجرىڭگە، بولسۇن ساڭا قۇت.
قوۋمىمنى دۇنياغا قىلدىڭ نامايان،
تاغ كەبى قەددىمنى توسالماس بۇلۇت.»

خەتتاتلار «دىۋان»غا بېقىپ ھەۋەستە،
پاتمانلاپ كۆچۈرۈپ چىقتى بەس ـ بەستە.
ئالىملار ھەر جايدىن كېلىپ باغدادقا،
مەھمۇدنى قۇچاقلاپ تۇتتى گۈلدەستە.

پەخرلىك ھېسلاردا تۆكۈلدى يېشى،
ئاسمانىنىڭ قەرىگە تاقاشتى بېشى.
قانداقمۇ شادلانماي تۇرالايدۇ جىم،
ئەجرىنىڭ مېۋىسىنى كۆرگەندە كىشى.

ئول مەشھۇر بىر ئالىم، مىللىتى ئۇيغۇر،
قەلبىدە ئالەمچە ۋىجدان ھەم غۇرۇر.
قاراخان دەۋرىدىن ئۇشبۇ دەۋرگە،
يەتكۈزدى ئاجايىپ قىممەتلىك ئۇچۇر.

ئول «دىۋان» خاس سۆزلەم لۇغەت ئەمەستۇر،
ئول «دىۋان» خەزىنە، بىباھا دەستۇر.
ئىزدىسەم جاھانىنىڭ ھەممە يېرىنى،
«دىۋان» دەك قامۇسنى تاپماق بەك تەستۇر.

ئول «دىۋان» ــ تۈركىي تىل تۈنجى لۇغىتى،
ئول «دىۋان» ــ تۈركىي تىل شانى ـ سۇلكىتى.
ئول «دىۋان» ــ مەڭگۈلۈك شاھانە ئەسەر،
ئول «دىۋان» ــ دۇنيانىڭ مىراس ـ ھېكمىتى.

ئول مەھمۇد ــ دۇنيادا تۈنجى تىلشۇناس،
ئول مەھمۇد ــ دۇنيادا چوڭ بىلىكشۇناس.
ئول مەھمۇد ــ ئىنسانىنىڭ شانى ـ گۈل تاجى،
مىڭ يىللار ئۆتسىمۇ داغ ـ غۇبار قونماس.

ئاھ ۋەتەن

«جەننەتۇل مەئۋا»نىڭ ئۆزىدۇر شەرق،
ئۇندا بار تاغ سۇيەت ئەزىمەت خەلق.
ۋەتەندىن يۇز ئۆرۈش ئاسىي-گۇناھلىق،
مەن ئۇنى مەڭگۈگە ئەتمەيمەن تەرك.

ۋەتەننىڭ قەدرىنى بىلەر مۇساپىر،
ۋەتەنسىز كىشىنىڭ بەختى قارا، كىر.
ۋەتەننى سۆيمىگەن چىن ئوغلان ئەمەس،
ۋەتەن دەپ ياشىغان بولار باھادىر.

ئاھ ۋەتەن، سەن شۇنچە ئۇلۇغ، مۇقەددەس،
نامىڭنى زىكرى قىپ ئۆتتۇم ھەر نەپەس.
جەننەتتەك سىمايىڭ ئۇچتى كۆزۈمدىن،
زارىقىش ئىچىدە بولدۇم مەست-ئەلەس.

ھىجراننىڭ دەردىنى تارتتىممەن ئۇزاق.
يۈرەكتىن دۇت بولۇپ ئۆرلىدى پىراق.
پاك قەلبىم يەنىلا قالدى ۋەتەنده،
مەنزىللەر بولسىمۇ شۇنچىلىك يىراق.

توغراقنىڭ غازىڭى چۈشەر تۈۋىگە،
تامچە سۇ قوشۇلار دەريا سۈيىگە.
ئاتمۇ ئايلىنىپ ئوقۇرنى تاپار،
قۇشلارمۇ قايتىشار چاڭگا ـ ئۆيىگە.

ئەي ۋەتەن، توپاڭنى كۆزۈمگە سۈرەي،
گۈلستان بېغىڭدا بۇلبۇلدەك كۈلەي.
يات ئەلنىڭ دىيارى ماڭا بىھاجەت،
ئۆلسەممۇ ۋەتەننىڭ باغرىدا ئۆلەي.

مەن ئۆتەي ئەجدادىم ھىدىنى پۇراپ،
قەدىمىي ئىزلاردىن تەزكىرە سوراپ.
ئاخىرقى ئۆمرۈمدە تېرىپ گۈلچىمەن،
ۋەتەننىڭ باغرىنى ياتاي قۇچاقلاپ.

مەھمۇدقا ئىلتىپات كۆرسەتتى خاقان،
ئۇ دېدى: «كەتمىسلە كاشغەرىي تامان.
باغدادتا ھەممە تەل، مەن ئاڭا قاياش،
كۈنلىرى قۇت ئىچرە ئۆتىدۇ ئامان.»

ئول تۈركەن خاتۇن[32] مۇ دېدى: «ئەي ھەزرەت،
ۋەتەن دەپ چەكمىسلە بۇنچە كۆپ ھەسرەت.»
ئول مەھمۇد ئېيتتىلەر: «كەتكىنىم كەتكەن،
شاپائەت ئەھلىگە سالام ۋە رەھمەت.

ۋەتەننى سۆيمىگەن بولالماس دانا،
ۋەتەن ئۇ ئىنسانغا ئەڭ ئۇلۇغ ئانا.
ھېچ ئۇنتۇپ كەتمىگەن مېنى تېخىچە،
مەشرىققە سوزۇلغان كەڭرى تاغ ـ دالا.

تونۇيدۇ ھېلىھەم «ھاي ـ ھاي تېرىكىم» ،
تونۇيدۇ مېھرىبان خەلقىم، چېچىكىم.
ھەتتا سېغىزخان: «قېنى مەھمۇد» دەپ،
قىلغانمىش ئوپالدا ئىز ۋە دېرىكىم.

مەن يارنى تۇتمىدىم ئىلىمدىن بۆلەك،
ۋەتەندۇر باشپاناھ، ۋەتەندۇر يۆلەك.
غېرىبلىق روھىمنى باستى بۇلۇتتەك،
ۋەتەن دەپ قانىدى مانا بۇ يۈرەك.»

پۇل - پۇچەك ، نام - ئەمەل قالدى يىراقتا ،
ئۇزاتتى كەڭ ئاۋام باغداد ، ھىراتتا .
بۇخارا مەۋلانى چىقىپ ئالدىغا ،
«خەير - خوش مەھمۇدبل» دېدى پىراقتا .

ئۇچقاندەك بىلىندى مەھمۇدقا كارۋان ،
باھاردەك بىلىندى مۇزلۇق تاغ - داۋان .
توۋلىدى «ۋەتەن» دەپ پامىر تېغىدا ،
شۇ ئەكس ساداسىن تىترىدى جاھان .

شوخ شامال ئۇچتى زەپ ئەركىلەپ غۇر - غۇر ،
كارۋاننىڭ ئۇستىدە قۇش توپى پۇر - پۇر .
ــ ئاھ ۋەتەن ، قۇچاق ئاچ ، قاناي مېھرىڭگە ،
مەھمۇدنىڭ كۆزىدىن تۆكۈلدى يامغۇر .

ئەزىزلەر دىيارى كاشغەرىي ماكان،
ئىدىقۇت، چىن ـ ماچىن، كۈسەن، كىروران.
مەن سۈرەي باغرىڭدا جەننەت ھۇزۇرى،
ھىدىڭنى پۇرىسام يۈرىكىم گۈلخان.

قۇچاقنى كەڭ ئاچتى ۋەتەن تۇپرىقى،
ئىپاردەك تۇيۇلدى ھەر يۇرت پۇرىقى.
قەدىمىي ھېيتگاھنىڭ سەينالىرىدا،
تويۇندى چاڭقىغان روھىي ئوزۇقى.

كەزدى كەڭ دالىنى، ئارتۇچ، ئوپالنى،
يوقلىدى قەبرىنى، ئۇستازنى، چالنى.
ئاخىرقى ئۆمرۈمدە نېمە قىلاي دەپ،
بىرھازا ئۆزىگە قويدى سوئالنى.

ياش بوغۇن ئەۋلادىم بولسۇن ئاقىلدار،
مەن سالاي مەدرىسە، ئۆتمىسۇن خار-زار.
بۇ ئەلدە ئىناقلىق مەڭگۈ تاڭ ئاتسۇن،
كۆڭۈلدىن-كۆڭۈلگە كۆچسۇن نەۋباھار.

«مەھمۇدىيە مەدرىسى» قەد كەردى ئاخىر،
ئەجرىدە مىڭلىغان بوغۇنلار زاھىر.
ئۇگۈتلەر يورۇتۇپ قاراڭغۇ دىلنى،
يېتىلدى شاھ، سانغۇن، ئەمچى ۋە شائىر.

ئول مەھمۇد ئاتالدى «ھەزرىتى موللام»[28]،
ئەردەمى ھەم ئىلمى دىلنى ئەتتى رام.
ئەل ئۇنى ئوخشاتسا «نوروز بۇلاق»قا،
ئۆزىنى ئوخشاتتى چاڭقىغان بىر جام.

بىر چاغدا مەھمۇدنىڭ كۆزى يۇمۇلدى،
يىغلىدى تەبىئەت، يامغۇر قۇيۇلدى.
«مەھمۇد كاشغەرىي» دېگەن ئۇلۇغ نام،
مىڭلىغان قەلبكە مەڭگۈ ئويۇلدى.

مىڭ يىلدىن كېيىن

تارىخنىڭ چاقىدا بېسىلدى مىڭ يىل،
كۈلدى ۋە يىغلىدى سان-ساناقسىز دىل.
كەلدى ھېچ يوقالماي ئۇشبۇ ئالەمدە،
شۆھرەتلىك ئۇيغۇرۇم ھەمدە ئانا تىل.

قارايمەن ئۇپۇققا، بۇلۇت قىزارغان،
بەھەيۋەت تاغلارنىڭ چېچى ئاقارغان.
بەزىدە دەريا ھەم دېڭىزلار قۇرۇپ،
يىراق بىر ئۆتمۈشتىن خاتىرە قالغان.

پارقىرار تارىمدا ئالتۇن رەڭ ئېڭىز،
ئۆچمەيدۇ ئەجدادلار باسقان قەدىم ئىز.
كېلىدۇ كارۋاندەك نەرىلەر تارتىپ،
تەڭرىتاغ سۈپەتلىك باتۇر ئوغۇل-قىز.

ئوپالغا تاۋاپقا كەلدى نەۋرىلەر،
مەھمۇدنى ئەۋلىيا بىلدى چەۋرىلەر.
شۇ «هاي ـ هاي تېرەك»تە ھەر نوروز پەسلى،
مەھمۇدنى ياد ئەتتى جىمى بەندىلەر.

زىيائىي[26] ۋە شەۋقى[27] قۇچۇپ ھېكمەت ـ سىر،
مەھمۇدنى مەدھىيلەپ يازدى بىر شېئىر.
موللا سادىق شاھ[28] ۋەخپىنامىدە،
مەھمۇدقا ياغدۇردى ھۆرمەت ۋە مېھىر.

«دىۋان»غا بېرىلىپ ئاكا ـ ئۇكا[29] لار،
ئۇيغۇرنىڭ تىلىدا تىزدى بەت ـ قۇرلار.
ئانا تىل شۇنچە بەك پاساھەتلىك تىل،
تۆكۈلدى «دىۋان»دىن ئالتۇن ۋە دۇرلار.

يەشمىنى ئىشلىدى ئۇيغۇر سايرانى[38]،
ئۆتسىمۇ تۇرمۇشى قىيىن، ۋەيرانى.
يىللارنىڭ بورىنى كەتتى ئۇچۇرۇپ،
قەغەزلەر چېچىلىپ كەتتى ھەريانى.

يېڭى بىر تاڭ ئاتتى، كۈلدى نەۋباھار،
ياشىنىدى رەڭلىنىپ بۇ ئانا دىيار.
تىرىلدى مەھمۇدنىڭ روھى قايتىدىن،
ئەۋلادلار قەبرىگە چاچتى گۈل-ئىپار.

قازى ئاخۇن[39] تاپشۇردى ۋەخپىنامىنى،
ئالىملار كۆتۈردى شادلىق جامىنى.
ئەزەلدىن ئىلىمگە ھېرىسمەن خەلقىم،
تاراتتى دۇنياغا مەھمۇد نامىنى.

چىقسىمۇ تارىختا بوران كۆچىيىپ،
كەتمىدى «دىۋان»نى ئەسلا ئۇچۇرۇپ.
ئۆگمىدى «دىۋان»نىڭ ئالتۇن ۋاقتى،
قەلەمدار توختىماي كەلدى كۆچۈرۈپ.

«دىۋان»نىڭ تەرىپى ئاڭا بىلىندى،
ئەرەب ھەم پارستا تىلغا ئېلىندى.
ئىستانبۇلدىكى كىتابپۇرۇشتىن،
ئول «دىۋان» تېپىلدى، گۆھەر تېپىلدى.

رەھبەرلەر زور كۆگۈل بۆلدى «دىۋان»غا،
ئالىم[40]نى جەملىدى ئەتراپقا ـ يانغا.
«كىتابلار شاھى» بوپ پۈتۈلدى «دىۋان»،
تەگرىتاغ چۆمۈلدى شەرەپ ۋە شانغا.

ئول «دىۋان» ھەر تىلدا چىقتى بېسىلىپ،
قۇياشنىڭ نۇرىدەك باردى يېيىلىپ.
جىمى ئەل «دىۋان»نى تەھسىل ئەيلىدى،
ئوتلۇق بىر ھەۋەستە قاياپ، بېرىلىپ.

ئالىملار ئوپالغا كەلدى غول ـ غولداپ،
مەھمۇدنى، «دىۋان»نى شۇنچە ئۇلۇغلاپ.
بېيجىڭ، ئىستانبۇل، ماناس، نيويورك،
ئۇيغۇرنىڭ ئوغلىنى ئۆتتى قۇتلۇقلاپ.

ياشاردى رەڭلىنىپ مەھمۇدنىڭ روھى،
«دىۋان»دىن چاقنىدى بىلىمنىڭ نۇرى.
دەستۇرىي قامۇس بوپ تىزىلدى «دىۋان»،
كىتابلار تۆرىدە شاھەنشاھ ئورنى.

گەر كىرسەڭ «دىۋان»غا تاپسەن ئەقىل،
ئالتۇندەك سۆزلەردىن ئالسەن نەقىل.
«دىۋان»نىڭ شۆھرىتى ئالەم بىلەن تەڭ،
گۆھەرمۇ ئۇنىڭغا بولالماس تەمسىل.

يەر شارى ئۆتكۈزدى مەھمۇد يىلىنى،
شان ـ شەرەپ قاپلىدى ۋەتەن ـ ئېلىنى.
مەھمۇدتىن روھلىنىپ قەددىنى رۇسلاپ،
ھەر ئۇيغۇر شادلىقتىن تۆكتى يېشىنى.

«پەخرلەن دۇنياغا مەھمۇد ۋەتىنى»[41]،
بەخرلەن دۇنياغا مەھمۇد قوۋمى.
ئىز بېسىپ كەلمەكتە ئەۋلادلار ئەنە،
يېپىيېڭى تاڭلارغا ئۇلاپ ئەتىنى.

قەدىمكى مەرىپەت بۆشۈكى يۇرتۇم،
ئەجدادتىن روھ ئالغان مىجەزىم - خۇيۇم.
چاراقلاپ يانىدۇ مەھمۇدنىڭ روھى،
ئۇنىڭدىن ئۆگىنىش بىزلەرگە ئۈدۈم.

«دۆڤان» هېكمىتى

قولۇمدا ئول «دۆڤان» شۇنچە نۇرانە،
مەن ئۇنىڭ ئوتىدا بولدۇم پەرۋانە.
گويياكى يۇلتۇزلۇق ئاسمان ھەر بېتى،
ئۇندىكى ھېكمەتكە بولدۇم ھەيرانە.

تارىخ ئۇ بىر كەچمىش ئۇپرىمايدىغان،
قۇم - بوران چىقسىمۇ يوقالمايدىغان.
ئول «دۆڤان» گويا زەر، قۇمغا پاتسىمۇ،
ھامىنى پارلىنىپ داغ قونمايدىغان.

ئول «دۆڤان» سۆزلەيدۇ يىراق ئۆتمۈشنى،
قوۋمنىڭ يىلتىزى ھەمدە كۆچ - كۆچنى.
ئۇندا بار تەزكىرە، يەر نام ۋە تارىخ،
زاھىرەن ئەيلىگەن سېھرلىك كۈچنى.

ئاھ، ئەنە تاشكېمىر، چېدىر، ساتمىلار،
نەقىشكە ئورالغان ئايۋان - سارايلار.
ئەڭ بۇرۇن ئولتۇراق تۇرمۇش كەچۈرگەن،
ئۇيغۇر، چىگىل ھەم ئوغۇز، ياغمىلار.

كېسەكنى پىشۇرۇپ تۇر، سېپىل سالغان،
تۆمۈردىن سەنئەتلىك بۇيۇم تاۋلىغان.
كۈلالچى ئۇستىنىڭ نەقىشلىرىدە،
نەۋباھار سېمىسى ئەينەن چاقنىغان.

شەھەرلەشكەن ئۇيغۇرنىڭ يۇرت - ئايمىقى،
تامغا ھەم يېزىقتا بولغان يارلىقى.
پەۋەستۇر ئېكىنزار دانغا، مېۋىگە،
شۇنچە مول نان، پىشرۇق، سۈت ۋە قايمىقى.

چالىدۇ باربىتنى يايلاقتا چوپان،
ئوۋچىلار گويا‌كى دەھشەتلىك بوران.
يۈرۈڭقاش بويىدا ساڭرام ۋە راھىب،
شىمالدا پىر ئوينار شامان ۋە قامان.

ئەنە، كاسىپ ـ ھۇنەرۋەن، ساتىراش ھەم باققال،
يىراق چىن دۇردۇنى چاقنايدۇ ۋال ـ ۋال.
تون، ئۆتۈك، بۆرك ـ مالخاي، جۇۋا، پەرىجە،
ئاۋامغا ياراشقان، ئىسسىل، بىمالال.

تونلارغا، ئىشتانغا دەزمال سىلىنغان،
پەرىجە پىشىگە جىيەك ئىلىنغان.
چوپانىنىڭ قولىدا پەلەي ۋە لۆڭگە،
كىيىملەر رەڭگارەڭ بويالغان ئىتىلگەن.

ئاياللار بېزەنگەن قىزىلنى كىيىپ،
قىزلار «ياراي» دەپ يېشىلنى كىيىپ.
سالام ھەم سەھەتتە شۇنچە مۇلايىم،
ئوڭ قولى كۆكسىدە، تۇرار ئېگىلىپ.

كېلىننىڭ قولىدا چاقنايدۇ ئۈزۈك،
ئايسىمان ھالقىسى نۇرلۇق ھەم سۈزۈك.
گىرىملىك يۈزىنى ياپقان رومالى،
قول ياغلىقىدۇر گويا بىر گۈللۈك.

ئاق ئاتنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرار كېلىن،
يىگىتمۇ شوخ ئاتتا ئولتۇرار يېقىن.
ئات دېگەن ئول تۇركىي قوۋم قاناتى،
تۆكۈندە ئات مىنىش ئادەتتۇر، بىلگىن.

«قىز بىلەن چېلىشما» دېگەن «دىۋان»دا،
چېلىششاڭ يېقىلىپ قالما ناگاندا.
قىزلارنىڭ بەزىسى شۇنچە كۈچتۈڭگۈر،
يېقىلساڭ قالىسەن ئەلەم - ئىزادا.

ئول «دىۋان» سۆزلەيدۇ جۇغراپىيەنى،
شۇ تۈركىي قوۋملار ياشىغان يەرنى.
ئۇرۇق - ئايماق ھەم جەمەت، قەبىلە،
يەتكۈزەر كىشىگە قەدىم خەۋەرنى.

ئەقىلنى لال قىلار دۈگىلەك خەرىتە،
ئۇ تۇنجى خەرىتە، بۈيۈك تەزكىرە.
كەڭ دۇنيا ئۇنىڭدا بولغان نامايان،
تارىخنى ئەسلىتەر ھەربىر مەنزىرە.

ناخشا ـ قوشاقلار، بېيىت ـ تەمسىللەر،
كىلاسسىك يازمىلار، شېئىر ـ نەزمىلەر؛
قەلبىمگە ئورنىغان دەريادۇر گويا،
ئۇندا بار شارقىن ۋە دولقۇن ـ قەتىرىلەر.

مەن تاپتىم «دىۋان»دىن يۈلتۈزلىرىمنى،
ھەر تۈپ كوكات ھەم يالپۇزلىرىمنى.
ئۇ ئېيتىپ بېرىدۇ قۇشلارنى بىر ـ بىر،
شىر، يولۋاس، مارال ۋە تايچاقلىرىمنى.

نەقەدەر ئۆتكۈر ـ ھە مەھمۇد قەلىمى،
ئۇ بىلگەن ھەممىنىڭ ئەلىمى ـ تەلىمنى.
ئاجايىپ پاساھەت، ئاجايىپ نۇجۇم،
ئون ئىككى مۇچەللىك تۈرك تەقۋىمى.

چاقنايدۇ «دىۋان»دىن يۇلتۇز، سەييارە،
مەن كەزدىم بوشلۇقنى بولۇپ مىڭ پارە.
بىلمەك بولسا كىم ئاسمان جىسمىنى،
«دىۋان»دا ھەممىسى زاھىر، ئاشكارە.

ئەجدادىم ياراتقان بۇيۇك مەرىپەت،
دۇنياغا گۈل چەككەن ھۈنەر ۋە سەنئەت.
مىراسلار چاقنايدۇ يۇلتۇزدەك چەكسىز،
قەلبىمدە دولقۇنلار ئىپتىخار ھەيۋەت.

پەخرىلىك تۇيغۇلار ئويغىتىپ روھنى،
دىللارنىڭ غارىغا سىپىدۇ نۇرنى.
ئاداشقان كىشىگە نىشان ـ بەلگىدەك،
كۆرسىتىپ بېرىدۇ غايىۋى يولنى.

مەن كىمدۇر؟ «دىۋان»دا ھەممىسى ئايان،
يىلتىزىم، كەچمىشىم ئەيلەنگەن بايان.
ئول «دىۋان» گويياكى قۇرۇماس بۇلاق،
مەن چۆلدە چاڭقىغان توختىماس كارۋان.

ئول «دىۋان» ــ تىلىچىدۇر، لۇغەت ھەم سۆزلەم،
ئول «دىۋان» ــ ئوكيانۇس، ئۇندا ھەممە جەم.
ئول «دىۋان» ــ زور قامۇس، تىلسىم ئاچقۇچى،
ئول «دىۋان» ــ خەزىنە، ئەمەس بىرى كەم.

ئول «دىۋان» ــ كەڭ تۇركىي ئەلنىڭ ئۆزىدۇر،
ئول «دىۋان» ــ دىيالېكت، شېۋە سۆزىدۇر.
ئول «دىۋان» ــ بىلىمنىڭ كۆزنەك ـ كۆزىدۇر،
ئول «دىۋان» ــ ئۇيغۇرنىڭ تاجى، يۈزىدۇر.

ئول مەھمۇد ئۇيغۇرنىڭ غۇرۇر، شەرىپى،
سۆزلىسەم تۈگىمەس «دىۋان» تەرىپى.
مەن ئۇچۇن ئەبەدىي زور بىلىم، بايلىق،
«دىۋان»نىڭ ھەر سۆزى، ھەربىر ھەرىپى.

مەھمۇد بوۋامنىڭ ختابى

ئەي ئوغلۇم، نەسىھەت، ئاڭا قۇلاق سال،
ھەر نەپەس تىرىشىپ بىلىم، ئۆگۈت ئال.
پۇل ـ ھوقۇق ھەممىگە قادىر ئەمەستۇر،
بىلىمدە نۇرلىنار گۈزەل ئىستىقبال.

ئىلىم ئۇ دۇنيانىڭ ھاياتى، قېنى،
ئىلىم ئۇ مىللەتنىڭ تەقدىرى، جېنى.
بىلىمسىز دۇنيادىن كېتەر تاشلىنىپ،
ئۇ ۋەيران قىلىدۇ ئۆزى، ھەممىنى.

بىلىمسىز داۋاننىڭ كەينىدە قالار،
بىلىملىك تۇندىمۇ يولىنى تاپار.
ئىككىسى بىر جايغا تىكسە جۇپ كۆچەت،
بىرىدە مېۋە يوق، بىرىدە ئانار.

بولسا گەر ئىنساندا غايە، چىن نىيەت،
ئىخلاس قىپ تۆكۈلسە ئەجىر ۋە مېھنەت؛
بىر ئۆمۈر چوغلانغان شېرىن ئارزۇلار،
ئاخىرى رويابقا چىقىدۇ پەقەت.

ئەي ئىنسان، ئۆزۈڭنى ئاجىزمەن دېمە،
ئەقلىم يوق مېنىڭ دەپ غەملەرنى يېمە.
ئىنسانىنىڭ روھى بەك چەكسىز، قۇدرەتلىك،
ئاھ، ئۇنىڭ ئالدىدا تاغلار ھېچنېمە.

پۇل ـ مالغا كۆيگەنىدەك ئىلىمگە كۆيگىن،
گۈللەرنى سۆيگەنىدەك ئىلىمنى سۆيگىن.
دەردلىنىپ ساراڭدەك يۈرگەندىن كۆرە،
ئىلىمنىڭ ئىشقىدا ئوڭ بولۇپ كۈلگىن.

ئەقىلگە جەملەنسە ئەخلاق - پەزىلەت،
ياغدۇ ئىنسانغا شۇنچە بەرىكەت.
دۇنيادا چىن ئىنسان بولۇپ ئۆتكەنلەر،
سانسىلار ھەقىقىي ئوغلان، ئەزىمەت.

ئاسمانغا تاقاشماس قومۇشنىڭ بېشى،
پۆپۈكى بولسىمۇ ئەلنىڭ نە ئىشى.
پور دەرەخ بەربىر كەلمەيدۇ كارغا،
پارقىراپ تۇرسىمۇ ئىچى ۋە تېشى.

تامچىدىن ھاسىلدۇر دەريا ۋە ئېقىن،
كامالىي ئىنسانغا قۇياشمۇ يېقىن.
ئايلىنىپ كەتسىمۇ تۇپراققا جىسمى،
تۇيۇلار ئۇ يەنە كۆكۈلگە يېقىن.

بەك مۇشكۈل سانالماق ھەقىقىي ئادەم،
ئۇيۇقتا داغ باسقان بەزىدە ھاتەم.
ھەر ئىنسان يېزىلماي قالغان بىر رومان،
روھىيەت سىماسى چەكسىز بىر ئالەم.

سورىساڭ بىراۋدىن: «مەن ئوبدان» دەيدۇ،
بىراق باغدىن ئالمىنى سوراقسىز يەيدۇ.
چۆللەردە تالىشىپ تامچە سۇيۇڭنى،
بوستاندا دەريانى بېرىمەن دەيدۇ.

مەرد ئىنسان مەردلىكتىن ئۆتىدۇ نامرات،
نامەردلەر مەردلەردىن ياسايدۇ قانات.
ئالتۇندەك پارقىراپ تۇرسىمۇ ئۆزى،
بىر ئاددىي غېرىبتەك بولالماس پاك زات.

ھەسەتخور ئىچىدە ماگما يانىدۇ،
يامغۇرنى تۆكسەڭمۇ ئوتلار يانىدۇ.
قۇياشنى بەرسەڭمۇ ئۇنىڭغا پۈتۈن،
قۇياشتىن ھەسەت قىپ يىغلاپ سالىدۇ.

ئەزەلدە ئادەمنىڭ يوقتۇر دۈشمىنى،
دۈشمەننى تاپىدۇ ئۇنىڭ مۇشتۇمى.
دۈشمەننى دوست قىلغان قۇچىدۇ نۇسرەت،
ئادەمدەك ياشاشتۇر ئەجداد ئۇدۇمى.

يۈرسىمۇ ھەر كىشى ئىنسان سىياقتا،
بەزىدە ئەخلاقتىن شۇنچە يىراقتا.
باشقىلار دېگىزدا مەشرەپ ئويىنسا،
ئۇ قالار يەنىلا قارشى قىرغاقتا.

مەن دەيمەن: «ياماننى تىقسام گۆرىگە،
ئاچ كۆزنى ئاچ قويسام نوھنىڭ چۆلدە.
قولىغا سۇ بېرىپ خىزىر سۈپەتنىڭ،
ياخشىنى باشلىسام ئۆينىڭ تۆرىگە.»

ياشايلى ئۆم-ئىناق بولۇپ مېھرىبان،
مېھىردىن دەرەختەك كۆكلەيدۇ ئىنسان.
روھىمىز شۇڭقاردەك ئۇچسۇن پەرلىنىپ،
ھەتتاكى چىۋىنگە سالمايلى زىيان.

ئۆملۈكنىڭ قۇدرىتى، خاسىيىتى ئۇز،
مېھرىدە كۆكلەيدۇ ھەتتاكى يالپۇز.
توغراقتەك تەقدىرداش بولسا ئىنسانلار،
يېتىملەر سەزمەيدۇ ئۆزىنى يالغۇز.

بولسا گەر ھەركىمدە مېھر-مۇھەببەت،
ھەر كۇنى بىر تۇرمە ئازلايدۇ قەۋەت.
غېرىب ۋە غۇرۇالار ئەمەس گۇناھكار،
ئادالەت بابىدا ياشنار سەلتەنەت.

تۆھپىكار گويا كى ھەسەل ھەرىسى،
يوق ئۇنىڭ تاجسى ياكى پەتتىسى.
ھۆپۈپ ئۇ تاجىم بار دېگىنى بىلەن،
يەتمەيدۇ ھەرىگە، پەستۇر نەرخسى.

ئىنسانىنىڭ نەپسىگە دۇنيا سىغمىدۇ،
نەپسىنى ۋىجدانىنىڭ تىغى تىلمىدۇ.
ئالتۇننى نان كەبى يېگەن خاقانمۇ،
ئاخىرى زاغرىچى تازدەك كېتىدۇ.

گال يامان بولغانلار كېتەر گېلىدىن،
باراقسان دەرەخمۇ سۇنار بېلىدىن.
ئۆزگىنىڭ ئېشىغا توپا چاچقانلار،
ئايرىلىپ قالىدۇ هامان ئېنىدىن.

نە ئۈچۈن تۇغۇلدۇق، نېچۈن ياشايمىز؟
بەزىدە تەمەچسىز ئوتنى قالايمىز.
قالمىسا هاياتتىن ئىز ـ نىشان، تۆھپە،
بىز ئۇنى بەربىر «مۇردا» ئاتايمىز.

مەيلى شاھ ۋە گاداي ئوخشاش نەرخىدە،
قىلچىمۇ شۇبهە يوق ئۇنىڭ پەرقىدە.
بەش بارماق تەڭ ئەمەس بولغىنى بىلەن،
باراۋەر ئەيلىنەر ئاخىر قەبرىدە.

پۇرسەتنى تۇتمساڭ ئامىتىڭ كېتەر،
كارۋانچى مەنزىلگە سۇسىز نە يېتەر.
بىلىمدار چىقىدۇ قۇياش يېنىغا،
بىلىمسىز ئۆزىنى ھاڭلاردا سېزەر.

بولسا گەر ئەينى چاغ زاماندا ئىمكان،
تۇزەتتىم مەن يەنە نەچچە ئون «دىۋان».
ئۆزىنىڭ تىلىنى بىلمەس كىشىنى،
دېگىلى بولمايدۇ تاكامۇل ئىنسان.

ئەۋلادىم ئۇلاشقان شانلىق دەۋرگە،
نە ئۈچۈن يەتمەيدۇ ۋەتەن قەدرىگە؟
بەزىلەر قاۋاقتا، كىتابخانا بوش،
شالغۇتلۇق پەدىلەر چىققان ئەۋجىگە.

ئەجەب ئىش، كىتابنىڭ پەشتىقى داۋان،
ئەجەب ئىش، قاۋاقنىڭ پەشتىقى راۋان.
ئەجەب ئىش، كىتابقا بەزىدە پۇل يوق،
ئەجەب ئىش، قاۋاققا پۇل-پۇچەك سامان.

ئەي ئوغلۇم، بىز قاۋاق ئەۋلادى ئەمەس،
ھەلەققە دۇم چۈشسەڭ باسىدۇ مىڭ نەس.
مەيلىنىپ گويا كى شاھتەك يۈرسەڭمۇ،
مەستلىكتە نېنىڭنى يېمىكىڭمۇ تەس.

ئوقۇغىن كىتابنى، ئۇ گويا بايلىق،
كىتابنى ئوقۇشمۇ بەخت ۋە شادلىق.
تۆشەك قىپ ئۇخلىما كىلاسسىكنى،
ئىختىرا ئەيلىگىن بولۇپ قاناتلىق.

ئەي ئوغلۇم، نەسىھەت تامام، ۋەسسالام،
ئەۋلادقا مېنىڭدىن تەزىم ۋە سالام.
قەبرىدە جىم ياتاي، روھىم خۇش بولسۇن،
سەن ئۇيغۇر، ئۇيغۇردەك ياشىغىن ھامان.

ئۆزۈمگە سوراق

مەن مەھمۇد ئەۋلادى نېمىلەر قىلدىم؟
مەن كىم دەپ ئۆزۈمنى قانچىلىك بىلدىم؟
ئىلىمنىڭ يولىغا كىرمەي، مەست يۈرۈپ،
قېرىنداش باغرىنى ھەسرەتتە تىلدىم.

ياشلىق ئىنسانىنىڭ ئەڭ گۈزەل چېغى،
رەڭگارەڭ گۈللەرگە تولغان گۈلبېغى.
مەنسىز ئۆتكەن ھەربىر دەقىقىن،
قالدۇ پۇشايمان، ھەسرەتنىڭ دېغى.

ياشلىق ئۇ ئاتقان ئوق، كەلمەيدۇ قايتىپ،
ياشلىق ئۇ بىر دەريا، ئاقار يار تارتىپ.
ياشلىقنىڭ قەدرىنى بىلمىگەن ئىنسان،
قۇياشنى كۆرەلمەس تاغلاردىن ھالقىپ.

ئۆزلۈكۈم، كىملىكىم زادى قەيەردە؟
ئىزدەيمەن ئۆزۈمنى تاغلار قەربىدە.
يىلتىزىم تۈتىشىپ ئەجدادلىرىمغا،
كۈلىمەن شادلىنىپ غۇرۇر بەھربىدە.

مەن ئۇلۇغ ئەجدادنىڭ نەسلىمەن شۇ تاپ،
تۇرار ئۇ روھىمنى گۈللەرگە ئوراپ.
دېگىلى بولمايدۇ مۇكەممەل ئەۋلاد،
ئۇ دائىم ئەجدادنى ئالمىسا دوراپ.

ئەجدادقا ئوخشىماس بەزى قىلىقىم،
ياتلاشقان روھىمدا ئۆلگەن بېلىقىم.
نام ـ شۆھرەت، پۇل، ئەمەل ماڭا ھۆكۈمران،
بىلىم دەپ ئوتلىنىپ چىقماس تىنىقىم.

يۇرىمەن ئۆزۈمنى شاھلاردەك سېزىپ،
يۇرىمەن چۆللەردە شەيتانغا ئېزىپ.
باشقىلار نە كويدا، مەن نېمە كويدا،
تېخىچە باقمىدىم ئاسمانىنى كېزىپ.

ئويۇندىن چىقمىدى ئالتۇن مۇڭگۈزۈم،
پۇلنى دەپ تۆت ـ بەشكە ئاشمىدى كۆزۈم.
چىلىنىپ شارابقا، قونمىدىم ئايغا،
باشقىلار پەر قاقسا، پىيادە ئۆزۈم.

شەيتاندەك يوقالدى گۈزەللىرىمۇ،
غىڭشىسام تۈگىدى غەزەللىرىمۇ.
تۈيۈلار بىر يېرىم خۇددى كەمدەكلا،
كەپتەرسىز ئىرغاقلار پەغەزلىرىمۇ.

بوۋىمىز بىزلەردىن كۆتكەن زور ئارمان،
ئارمان يوق مېنىڭدە، بولسىمۇ دەرمان.
«دىۋان»نى، مۇقامنى تۆشەك قىپ ئۇخلاپ،
روھىم بەك قاغجىراق قۇملۇق - باياۋان.

ئۇيغۇر دەپ قوۋمىم بار شۇنچە ئۇيۇشقاق،
ئۇيغۇر ئۇ ئەمەستۇر ئەسلا ئۇرۇشقاق.
ئۆملۈكنىڭ تۈپرىقى مۇنبەت ۋە پاكىز،
ئاھ، ئەمدى ئۆسەلمەس تىكەن - بۇدۇشقاق.

«ئوينايلى ئەي دوستلار، كۈلەيلى دوستلار»[42]،
مەن بۇنداق ناخشىنى ئېيتمايمەن دوستلار.
مەن ئەمدى ئېيتىمەن يېڭى روھ بىلەن،
«ھەممىمىز ئىلىمنى سۆيەيلى دوستلار.»

ئۆگەنگىن ئەي دوستلار، ئۆگەنگىن دوستلار،
مەرىپەت - ئىلىمنى ئۆگەنگىن دوستلار.
بۇ گۈزەل ياشلىقتا، ئويۇن - شوخلۇقتا،
چاقماقتەك تېزلىكتە سال يۈگەن دوستلار.

بىلىم دەپ بىدارمەن شېرىن ئۇيقۇدىن،
كۆچ ئالدىم، روھ ئالدىم مەھمۇد روھىدىن.
نادانلىق، ساددىلىق ئۇچتى توزغاقتەك،
ئەگىشىپ بوۋامغا تۇتتۇم قولىدىن.

ئىختىرا ئەتمەككە توققۇزۇمۇ تەل،
ئۆرلەيلى پەلەككە، قېنى دوستلار كەل.
شۇ چۈشكۈن كەچمىشلەر كەتسۇن كەلمەسكە،
بىزلەرگە ھەيرەتتە قالسۇن جىمى ئەل.

چاقنسۇن مەھمۇدنىڭ روھى، تىلىكى،
ئاينىسۇن مەھمۇدنىڭ ئارزۇ چېچىكى.
ئۇلۇغ بىر گۈللىنىش چىقسۇن رويابقا،
گۈللەرگە پۈركەنسۇن ۋەتەن ئېتىكى.

خاتىمە

مەھمۇد ئۇ بىز ئۈچۈن ئابىدە، ئۇلۇگە،
يېڭى روھ پۈركۈيدۇ پاكىز كۆڭۈلگە.
ئۇ مېنىڭ روھىمدا تارىم دەريا سى،
زىلالى ئاقىدۇ يۇلغۇنزار چۆلگە.

مىڭ يىل بۇرۇنقى ئۇشبۇ ئۇلۇغ زات،
مىڭ يىل كېيىنمۇ ياشىدى ھايات.
ئۇ گويا شۇڭقاردەك قەلب كۆكىدە،
چوققىدىن - چوققىغا يايدى كەڭ قانات.

مەھمۇدنىڭ ھاياتى قۇياش بىلەن تەڭ،
شاھانە شۇ «دىۋان» دۇنيا كەبى كەڭ.
ئۇ گويا شەرقنىڭ ئېسىل گۆھىرى،
سانسىلار دۇنيادا ھەممىدىنمۇ ئەڭ.

تۇرىمەن ئوپالدا ھەيكەلگە قاراپ،
مەھمۇدنىڭ ساپ روھى روھىمغا تاراپ.
بەزىدە ھاياجان، ئىلھام دېگەنمۇ،
مەست قىلار كىشىنى بولۇپ مەي - شاراب.

ئاجايىپ خىسلەتلىك ئۇلۇغ قەبرىگاھ،
ھەر ئىقلىم كىشىگە گويا سەيلىگاھ.
ھەزرىتى موللامدا كۇندە توي، نوروز،
ھەيكەلدە تۇنەيدۇ پەرىشتىمۇ گاھ.

«ئاھ مەھمۇد بوۋام» دەپ توۋلىدىم بەك ئۇز،
تەۋرىدى كائىنات، تاغ - دالا، يالپۇز.
كۆك ئاسمان خىتاب قىپ دېدى: «ئول مەھمۇد
قەشقەردىن دۇنياغا چاقنىغان يۇلتۇز.»

كەل ئوغلۇم، ئوپالغا باراي يېتەكلەپ،
ئارزۇيۇڭ بۇ جايدا كۈلسۇن چېچەكلەپ.
ئول مەھمۇد بوۋامنىڭ قەبرىگاھىغا
گۈللەرنى قويايلى ئېتەك - ئېتەكلەپ.

روھىمىز ئەيلىسۇن ئۇنى مىڭ تاۋاپ،
ئىزدەيلى مەھمۇدنى يۇلتۇزغا قاراپ.
ئاھ، ئۇنىڭ پاك روھى روھىمىز ئارا،
تىرىلسۇن ۋۇجۇدتىن - ۋۇجۇدقا تاراپ.

مۆھتەرەم كىتابخان ساڭا ئەسسالام،
ئول مەھمۇد بوۋامدىن سۇندۇم ساڭا جام.
سىڭسە گەر روھىڭغا ئۇنىڭ قەتىرسى،
ئالەمچە خۇشاللىق قىلار مېنى رام.

ئۇيغۇرنىڭ يۇلتۇزى ــ مەھمۇد بوۋامغا،
پۈتۈلدى بىر داستان شەرەپ ـ شانىغا.
گەر كىملەر ئوقۇسا ئۇشبۇ كىتابنى،
مەھمۇدنىڭ روھىنى ئالغاي يادىغا.

ئىزاھاتلار

① خاقانىيە ــ قاراخانىيلار سۇلالىسىنى كۆرسىتىدۇ.

② ھۈسەيىن ــ مەھمۇد كاشغەرىينىڭ ئاتىسى ھۈسەيىن بىن مۇھەممەد چاغرى تېگىن، يەنى مۇھەممەت بۇغراخان بىن يۈسۈفنىڭ چوڭ ئوغلى. ئۇ «شەمسۇددەۋلە ئارسلان ئىلىگ» دېگەن نام بىلەن تونۇلغان. باربسغان شەھرىگە ئۇزاق مۇددەت ئەمىر بولغان. 1057 ـ يىلى ئاتىسى مۇھەممەد بۇغراخان بىن يۈسۈف ئوغلى ھۈسەيىننى باربسغاندىن چاقىرىپ كېلىپ، ئۇنىڭغا قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ تەختىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىشنى قارار قىلغان. بىراق، مۇھەممەد بۇغراخاننىڭ ئىككىنچى خانىشى بۇ ئىشقا چىدىماي، ھۈسەيىنگە تەخت ئۆتكۈزۈلۈپ بېرىلىدىغان مۇراسىمدا قانلىق سۇيىقەست پىلانلاپ، مۇھەممەد بۇغراخان، ھۈسەيىن ۋە ئۇنىڭ جەددى ـ جەمەتى

ھەمدە ئەگەشكۇچىلىرىنى قىرغىن قىلىپ، ئۆزىنىڭ سەككىز ياشلىق ئوغلى ئىبراھىمنى تەختكە چىقارغان. نەتىجىدە ھۇسەينىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى بىلەن مەھمۇد كاشغەرىي قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ شاھزادىلىك ئورنىدىن مەھرۇم قالغان. بىراق، ئۇ شۇ قېتىمقى قانلىق قىرغىنچىلىقتىن قۇتۇلۇپ، تۈركىي قوۋملار ياشىغان جايلارنى كېزىشكە باشلىغان.

③ رابىيە تارىم ــ مەھمۇد كاشغەرىنىڭ ئانىسى

بۇۋى رابىيە ئالتۇن تارىمى. «دىۋان»دا مەھمۇد كاشغەرىنىڭ ئانىسى توغرىسىدا ئېنىق مەلۇمات يوق. ئەمما، كېيىنكى تەتقىقات نەتىجىلىرىدە قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ مەشھۇر ئۆلىماسى خوجا سەيىددىن بۇزرۇكۋارنىڭ قىزى بۇۋى رابىيەنىڭ مەھمۇد كاشغەرىنىڭ ئانىسى ئىكەنلىكى مۇئەييەنلەشتۈرۈلگەن ھەم بۇ خىل قاراش ئومۇملاشقان. «دىۋان» دا كۆرسىتىلىشىچە، قاراخانىيلار سۇلالىسى مەزگىلىدە خان جەمەتى ئىچىدىكى ئاياللار «ئالتۇن تارىم» دېگەن ئاتاق بىلەن ئۇلۇغلانغان. شۇڭا، ئالىملار بۇۋى رابىيە

دېگەن ئىسىمنىڭ كەينىگە ئالتۇن تارىمنى قوشۇپ، ئۇنى بۇۋى رابىيە ئالتۇن تارىمى دەپ ئاتىغان. بۇنىڭدىن باشقا يەنە بۇۋى رابىيە بەسرەم دېگەن ئايالنى مەھمۇد كاشغەرىينىڭ ئانىسى دەپ قارىغۇ-چىلارمۇ بار.

④ ئۆكە تەگىت ــ قاراخانىيلار سۇلالىسى دەۋرىدە خان جەمەتىنىڭ كىچىك ئوغۇللىرى (نەۋرە-چەۋرىلىرى) «ئۆكە تەگىت» دېگەن ئۇنۋان بىلەن ئاتالغان.

⑤ «ئىسمەتۇل قىريە» ــ «يۇرتۇمنىڭ ئىسمى» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. مەھمۇد كاشغەرىي قەشقەر ئەتراپىدىكى «ئازىق»، «كاسى»، «ئوپال» قاتار-لىق جايلارنى يۇرتۇم دەپ تىلغا ئالغان.

⑥ «مىڭكۇ باتۇر» ــ تارىم ۋادىسى، جۇملىدىن لوپنۇر رايونىدا كەڭ تارقالغان خەلق چۆچىكى.

⑦ سۇتۇق ــ بازىر ئارسلانخانىنىڭ ئوغلى سۇتۇقنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ قاراخانىيلارغا پاناھلانغان سامانىي شاھزادىسى بىلەن تونۇشۇپ، 932 ـ يىلى

ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، ئىسمىنى سۇلتان ئابدۇلكەرىم سۇتۇق بۇغرا قاراخانغا ئۆزگەرتكەن ھەم تاغىسى ئوغۇلچاق قادىرخاننىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ تۇنجى مۇسۇلمان خاقانى بولغان. ئۇ 956 - يىلى ۋاپات بولغان. ئۇ مەھمۇد كاشغەرىينىڭ ئۇلۇغ بوۋىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

⑧ سۇباش — قوماندان.

⑨ مۇھەممەد — مەھمۇد كاشغەرىينىڭ بوۋىسى مۇھەممەد بۇغراخان بىن يۈسۇفنى كۆرسىتىدۇ. سۇلتان ئابدۇلكەرىم سۇتۇق بۇغرا قاراخان ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، چوڭ ئوغلى مۇسا توڭا ئىلىگ قىسقا مۇددەت تەختتە چىققان. كېيىن كىچىك ئوغلى بايتاش ئارسلانخان سۇلايمان تەختكە چىققان. ئۇنىڭ ئوغلى ئەبۇل — ھەسەن ھارۇن قىلىچ بۇغراخان بىن سۇلايمان 992 - يىلى سامانىيلارنىڭ مەركىزى بۇخارانى فەتھى قىلغان ھەم تەختتە ئولتۇرغان. ئۇنىڭ ئوغلى يۈسۇف قادىرخان بىن ھەسەن ھارۇن خوتەننى

فەتھى قىلىپ مۇسۇلمانلاشتۇرغان. ئۇنىڭ ئوغلى مۇھەممەد بۇغراخان بىن يۈسۈف تاراز ۋە ئىسپىجاپنىڭ ھۆكۈمدارى بولغان. كېيىن ئۇ قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ خانلىق تەختىدە 15 ئاي ھۆكۈم سۈرگەن. ئوغلى ھۈسەينگە تەختنى ئۆتكۈزۈپ بېرىدىغان چاغدا ئىككىنچى خوتۇنى تەرىپىدىن زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈلگەن. ئۇ مەھمۇد كاشغەرىينىڭ بوۋىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

⑩ تېگىن ــ شاھزادە.

⑪ تەپۈك ــ «دىۋان»نىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىدە تەپۈك دېگەن بۇ سۆز «تەپكۈچ» دەپ ئىزاھلانغان، ئەمما «دىۋان»نىڭ تۈركچە، ئىنگلىزچە ۋە باشقا تىللاردىكى تەرجىمىلىرىدە «پۇتبول» دەپ تەرجىمە قىلىنغان.

⑫ ئەينا ــ مانا، ئەنە.

⑬ ئەدەسسىز ــ كۆپ، جىق.

⑭ چولپانئاي ــ يازغۇچى ۋە تەتقىقاتچى پەرھات جىلانىنىڭ «مەھمۇد كاشغەرىي» ناملىق تارىخىي رومانىدا تەسۋىرلەنگەن مەھمۇد كاشغەرىينىڭ ئايالى.

⑮ «تۇرا» ــ تۇر، مۇنار.

⑯ شەيخ ــ مەھمۇد كاشغەرىنىڭ ئۇستازى شەيخ ئىمام ئەز ــ زاھىد ھۇسەيىن بىن ھالەق ئەل كاشغەرىي.

⑰ كۆل بىلگە خاقان ــ بىلگە كۆل قادىرخان. ئۇ 840 ـ يىللاردىن كېيىن ئىلى، يەتتىسۇ، بالا ـ ساغۇن، كاشغەر قاتارلىق رايونلارغا ھۆكۈمران بولغان. ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن، چوڭ ئوغلى بازىر ئارسلانخان، ئۇنىڭدىن كېيىن كىچىك ئوغلى ئوغۇلچاق قادىرخان تەختكە چىققان. ئالىملار بىلگە كۆل قادىرخاننى قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ سۇلتانى ئابدۇلكەرىم سۇتۇق بۇغرا قاراخانىنىڭ بوۋىسى دەپ قاراپ كەلمەكتە.

⑱ بازىرخان ــ بازىر ئارسلانخان. ئۇ بىلگە كۆل قادىرخانىنىڭ چوڭ ئوغلى، يەنى سۇلتان ئابدۇلكەرىم سۇتۇق بۇغرا قاراخانىنىڭ ئاتىسى.

⑲ ئۇسمى تارىم ــ «دىۋان» دا تىلغا ئېلىنغان يەر نامى. بۇ نام ھازىرقى شىمالىي تارىم ئەتراپىدىكى

بىر جاينى يەنى ئاقسۇ بىلەن كۇچانىڭ جەنۇبىدىكى بىر جاينى كۆرسىتىشى مۇمكىن.

⑳ سۇلمى ــ ھازىرقى قاراشەھەر.

㉑ ئىسكەندەر ــ ئىسكەندەر زۇلقەرنەين.

㉒ كۇلتۇر ــ مەدەنىيەت.

㉓ مىڭلاق ــ «دىۋان» دا تىلغا ئېلىنغان ئىلى دەريا‌سى بويىدىكى بىر شەھەر.

㉔ بارىسغان ــ ھازىرقى قىرغىزىستان جۇمھۇرىيىتىدىكى ئىسسىقكۆلنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىغا جايلاشقان مۇھىم بىر تارىخىي شەھەر. بارىسغان شەھىرىنىڭ نامى بەزى تارىخىي مەنبەلەردە يەنە «بارسخان» ياكى «بارساخان» دەپ خاتىرىلەنگەن. مەھمۇد كاشغەرىي «دىۋان» دا ئاتىسى ھۇسەيىن بىن مۇھەممەد چاغرى تېگىننىڭ بارىسغانلىق ئىكەنلىكىنى تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن. بارىسغان قاراخانىيلار سۇلالىسى دەۋرىدە مۇھىم مەركەز بولغان. مەھمۇد كاشغەرىينىڭ ئىزاھلىشچە، «بارىسغان» دېگەن بۇ نام ئافراسىياپنىڭ ئوغلىنىڭ ئىسمىدىن

كەلگەن. ئۇ يەنە «دىۋان»دا بىر ئۇيغۇر خاقانىنىڭ «باربسغان» ئىسىملىك يىلقىچىسىنىڭ بارلىقىنى، ئۇنىڭ ھاۋاسى ياخشى بۇ جايدا خانىنىڭ يىلقىلىرىنى باقىدىغانلىقىنى، زامانىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ يەرنىڭ گۈللىنىپ، يىلقىچىنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتالغانلىقىنى رىۋايەت قىلغان.

㉕ ئېدىل دەريا سى ــ ھازىرقى ۋولگا دەريا سى.

㉖ سەۋگىم ــ ئوغۇزچە «سۆيگۈم» دېگەن مەنىدە.

㉗ «كىتابۇ جەۋاھىرىن.....» ــ مەھمۇد كاشغەرىينىڭ دەۋرىمىزگە يېتىپ كېلەلمىگەن تۇنجى كىتابى «كىتابۇ جەۋاھىرىن نەھۋى فى لۇغاتىت تۈرك» (تۈركىي تىللار گىرامماتىكىسىنىڭ جەۋھەرلىرى) كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

㉘ مىيانە ــ ئوسال، ناچار، پاسىق.

㉙ ئىلىك خان ــ خاقانىيە دەۋرىدە مەركىزىي شەھەر قەشقەردىن باشقا جايلارغا قويۇلغان ئاساسلىق ھۆكۈمدار «ئىلىك خان» دەپ ئاتالغان.

㉚ خەلىپە ــ ئەرەب ئاببباسىيلار سۇلالىسىنىڭ خەلىپىسى ئوبۇلقاسىم ئابدۇللا مۇقتەدىي بىئەمـرۇللا. مەھمۇد كاشغەرىي «دىۋان»نى مۇشۇ خەلىپىگە سوۋغا قىلغان دەپ قارالماقتا.

㉛ سالجۇقىي سۇلتانى ــ بۇيۇك سالجۇقىيلار سۇلتانلىقىنىڭ سۇلتانى مەلىكشاھنى كۆرسىتىدۇ.

㉜ تۈركەن خاتۇن ــ سۇلتان مەلىكشاھنىڭ خانىشى.

㉝ «ھەزرىتى موللام» ــ مەھمۇد كاشغەرىي ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇ ياتقان مازار كېيىنكىلەر تەرىپىدىن «ھەزرىتى موللام»، «ھەزرىتى مەۋلام»، «ھەزرىتى موللام شەمسىدىن» دېگەندەك ناملار بىلەن ئاتالغان.

㉞ زىيائىي ــ نورۇز ئاخۇن كاتىپ زىيائىي. 1842 ـ يىلى لۈكچۈندە يېزىلغان «مىر زوھۇرىدىن مەلامەت تەرىقىدە ئۆز نەفسىگە تەنبىھ ئېيتقانى» ناملىق ئەسەرنىڭ ئاپتورى.

㉟ شەۋقى ــ شائىر قۇتلۇق ھاجى شەۋقى.

㊱ موللا سادىق شاھ ــ داڭلىق ئالىم ۋە ئۆلىما موللا سادىق شاھ ئەلەم. ئۇ 1836 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى «مەسنەۋى شەرىف» نامىلىق كىتابىنى ھەزرىتى موللام مازىرىغا ۋەخپە قىلغاندا، ھەزرىتى موللامنىڭ مەھمۇد كاشغەرىي ئىكەنلىكى توغرىسىدا ئېنىق خاتىرە يېزىپ قالدۇرغان.

㊲ ئاكا ـ ئۆكا ــ مۇھەممەد پەيزى بىلەن ئەھمەد زىيائىي. ئۇلار 1955 ـ يىلى «دىۋان»نى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغان، بىراق بۇ نۇسخا يوقىلىپ كەتكەن.

㊳ ئۇيغۇر سايرانى ــ ئاتاقلىق تەتقىقاتچى. ئۇ 1963 ـ يىلىدىن 1966 ـ يىلىغىچە «دىۋان» نىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنى مۇھەممەد سالىھ ھاجىم بىلەن بىللە ئىشلىگەن، بىراق بۇ تەرجىمە يورۇقلۇققا چىقمىغان.

㊴ قازى ئاخۇن ــ قەشقەرنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى داڭلىق ئۆلىماسى ئىمىر ھۈسەيىن قازى ئاخۇنۇم. ئۇ 1982 ـ يىلى ئۆزى ساقلاپ كەلگەن موللا سادىق شاھ ئەلەمنىڭ ۋەخپىنامىسىنى ئىبراھىم مۇتىئى، مىرسۇلتان

ئوسمانوف، ئەيسا شاكىر، مۇھەممەدزۇنۇن سدىق، مامۇتوپ قۇربان، ئابلا ئەھمدى قاتارلىقلارغا تاپشۇرۇپ بەرگەن. شۇنىڭدىن كېيىن دۇنيادا مەھمۇد كاشغەرىي قەبرىسىنىڭ ئوپالدا ئىكەنلىكى مۇقىملاشقان.

㊵ ئالىم — بۇ يەردە «تۈركىي تىللار دىۋانى»نى ئۇيغۇرچە نەشرگە تەييارلاش گۇرۇپپىسىغا قاتناشقان ئىبراھىم مۇتىئى، ئىمىن تۇرسۇن، ئابدۇسالام ئابباس، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئابدۇرېھىم ھەبىبۇللا، دامولا ئابدۇلھېمىت يۈسۈف مىسرى، خەلىم سالىخ، ھاجى نۇرھاجى، ئوسمان مەتنىياز، سابىت روزى، مىرسۇلتان ئوسمانوف، ئابدۇرېشىت قارىم سابىت، مۇھەممەد سالىھ ھاجىم، شۇنداقلا 2000 - يىلىدىكى خەنزۇچە نەشرگە تەييارلاش گۇرۇپپىسىغا قاتناشقان خې رۇي، دىڭ يى، شياۋ جۇگىي، لىيۇ جىگجيا، مىرسۇلتان ئوسمانوف، چېن خۇا، نيۇ شياۋلى، خاۋ گۇەنجوڭ، چى چىگشۇن، تاھىرجان مۇھەممەد قاتارلىق ئالىم ۋە ئۇستازلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

㊶ «پەخىرلەن دۇنياغا مەھمۇد ۋەتىنى» — بۇ

مەرھۇم شائىر نۇرمۇھەممەت ئېركىنىڭ شۇ ناملىق شېئىرىنىڭ مىسراسى.

㊷ «ئوينايلى ئەي دوستلار، كۈلەيلى دوستلار» — بەزى ياشلار ئارىسىدا كەڭ تارقالغان كوچا ناخشىسى، يەنى ئۇلارنىڭ ئويۇن - تاماشا مارشى.

图书在版编目（CIP）数据

麻赫默德·喀什噶里：维吾尔文 / 买提赛迪·买提卡斯木著. — 喀什：喀什维吾尔文出版社，2012.2

ISBN 978 — 7 — 5373 — 2592 — 9

Ⅰ.①麻… Ⅱ.①买… Ⅲ.①叙事诗— 中国—当代—维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ. ①I227.3

中国版本图书馆 CIP 数据核字（2012）第 017819 号

责任编辑：**买提斯力木·买提卡司木**
责任校对：**拜合提亚尔·阿布力米提**

麻赫默德·喀什噶里

（长诗）

作者：**买提赛迪·买提卡斯木**

喀什维吾尔文出版社出版发行
（喀什市塔吾古孜路 14 号 邮编：844000）
各地新华书店经销
喀什维吾尔文出版社印刷厂印刷
880×1230 毫米 1/32 开本 5.25 印张
2012 年 3 月第 1 版 2012 年 3 月第 1 次印刷
印数：1 — 4000 定价：25.00 元

如有质量问题，请与我社联系调换 电话：0998 — 2653927

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: غەيرەت خالىق

خېتىنى يازغۇچى: قۇربانجان روزى شەيدائى

ISBN 978-7-5373-2592-9

9 787537 325929 >

（民文）定价：25.00元